

DOKUMENTACJA BADAŃ KONSERWATORSKICH

PREZBITERIUM I KORPUS RUIN KOŚCIOŁA FARNEGO W GUBINIE
XIII wiek – I połowa XVI wieku

Autor badań konserwatorskich:
mgr Paulina Celecka

Autor dokumentacji:
mgr Paulina Celecka
mgr Michał Błazejewski

Autor badań specjalistycznych:
mgr Michał Błazejewski
mgr Wojciech Bartz

Gubin, Krosno Odrzańskie 2014

DZIEŁO KONSERWATORSKIE I DOKUMENTACJA CHRONIONE PRAWEM AUTORSKIM

SPIS TREŚCI

1	Karta identyfikacyjna zabytku i dokumentacji	3
2	Zagadnienia historyczne	5
3	Analiza formy, funkcji treści	12
4	Cel i zakres badań zabytku	16
5	Przebieg badań konserwatorskich	16
6	Wyniki badań konserwatorskich	17
6.1	Chronologiczne zestawienie nawarstwień wykrytych na elewacji – interpretacja wyników badań	17
6.2	Technika i technologia	18
6.2.1	<i>Zestawienie materiałów pierwotnych i wtórnych</i>	18
6.2.2	<i>Technika oryginału i analiza sposobu wykonania</i>	19
6.2.3	<i>Technika warstw i elementów wtórnych</i>	22
6.3	Stan zachowania i przyczyny zniszczeń	25
7	Wnioski z przeprowadzonych badań konserwatorskich	29
8	Postulaty konserwatorskie, program prac konserwatorskich	34
9	Spis elementów dokumentacji	41

1. KARTA IDENTYFIKACYJNA ZABYTKU I DOKUMENTACJI

Nr rejestru zabytków 281

1.1 DANE PRZED ROZPOCZĘCIEM PRAC

RODZAJ OBIEKTU	Budynek sakralny
AUTOR, WARSZTAT, SZKOŁA	nieznany
SYGNATURA	brak
INSKRYPCJE	brak
DATOWANIE	XIII - I połowa XVI wieku
LOKALIZACJA	Gubin, ul. Katedralna
WŁAŚCICIEL/ UŻYTKOWNIK	Gmina Gubin, Urząd Miasta w Gubinie ul. Piastowska 24, 66-620 Gubin
WYMIARY	Pow. użytkowa – 1830 m ² kubatura – 38620 m ³
TECHNIKA	Budynek murowany z cegły, oryginalnie we wnętrzu tynkowany
WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE (LUB RENOWACJE)	Obiekt wielokrotnie remontowany
WCZEŚNIEJSZE WYBRANE DOKUMENTACJE	Cz. Lasota, J. Rozpędowski, „Rozwój przestrzenny kościoła parafialnego w Gubinie”, (w: <i>Prace Naukowe IHASiT Polit. Wr.</i> nr 13/1980) M. Małkus, <i>Ekspertyza ikonograficzna, Kościół farny w Gubinie (powiat krośnieński, woj. lubuskie)</i> , Gubin - Wschowa 2007 M. Tureczek, K. Sanocka-Tureczek, <i>Kwerenda archiwalna: kościół farny w Gubinie</i> , Gubin-Zielone Góra, 2007 dr J. Lewczuk, <i>Badania archeologiczne fary gubińskiej</i> , Gubin 2008 M. Małachowicz, <i>Badania architektoniczne fary gubińskiej w 2008 roku. Stan badań fary gubińskiej</i> , w: „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, Zielona Góra 2008 M. Małachowicz, I. Misiek, R. Karnicki, <i>Projekt wykonawczy adaptacji wieży Kościoła Farnego w Gubinie wraz z remontem elewacji i ścian wewnętrznych</i> , Wrocław IX 2009 M. Pisulińska, M. M. Owiński, <i>Wyniki badań konserwatorskich wieży kościoła farnego w Gubinie, elewacja zachodnia, kruchta i klatka schodowa</i> , Gubin – Kraków, 2011

1.2 ZMIANA DANYCH PO ZAKOŃCZENIU PRAC

brak

1.3 DANE O REALIZACJI KONSERWATORSKIEJ

INWESTOR I ŹRÓDŁA FINANSOWANIA	Urząd Miasta Gubin, ul. Piastowska 24, 66-620 Gubin
ZLECENIODAWCA	Heinle, Wischer und Partner Architekci Sp. z o.o. ul. Kościuszki 82/14, 50-441 Wrocław
WYKONAWCA PRAC	mgr Paulina Celecka
RODZAJE BADAŃ SPECJALISTYCZNYCH ORAZ ICH WYKONAWCY	mgr M. Błażejowski <i>Badania mikroskopowe stratygrafii i mikrochemiczne składu warstw malarskich</i>

INSPEKTORZY NADZORU,
RZECZOZNAWCY I
KONSULTANCI

brak

PRACE W KOLEJNOŚCI
WYKONANIA

Określenie ilości i rodzaju nawarstwień, zakresu wtórnych ingerencji, stanu zachowania i przyczyn zniszczeń. Zbadanie budowy i techniki wykonania elementów oryginalnych i wybranych wtórnych. Określenie formalnego charakteru elementów oryginalnych i wtórnych, wykonanie dokumentacji opisowej i fotograficznej.

CZAS TRWANIA PRAC

luty-kwiecień 2014

1.4 DANE O DOKUMENTACJI

LICZBA STRON TEKSTU	FOTOGRAFII	RYSUNKÓW	PLANSZ
44	121	53	0

AUTOR DOKUMENTACJI

mgr Paulina Celecka

DATA I MIEJSCE WYKONANIA

Gubin, Krosno Odrzańskie, 2014

MIEJSCE PRZECHOWYWANIA

1 egz. - Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków, ul. Kopernika 1,
Zielona Góra
2 egz. - Urząd Miasta Gubin, ul. Piastowska 24, 66-620 Gubin
3 egz. - Heinle, Wischer und Partner Architekci Sp. z o.o.
ul. Kościuszki 82/14, 50-441 Wrocław

2. ZAGADNIENIA HISTORYCZNE

Przegląd wybranych materiałów źródłowych

Z najstarszych materiałów pisanych do naszych czasów zachowały się głównie te z XIX i I połowy XX wieku: artykuły drukowane w miejscowej prasie oraz publikacje opracowane na podstawie istniejących wówczas oryginalnych dokumentów, zniszczonych w trakcie działań wojennych na początku 1945 roku oraz często bliżej nieokreślonych, niekiedy nieprawdziwych podań.

Pierwszym znanym opracowaniem książkowym na temat historii miasta Guben, zawierającym zarys historii fary, również z jej wyposażeniem, jest książka Johanna Christiana Lookego opublikowana w 1803 roku¹.

W roku 1837 i 1842 w „Gubener Wochenblatt” ukazało się łącznie pięć artykułów dotyczących odnowienia witraży na przełomie XVIII i XIX wieku, historycznych pochówków dokonanych w kościele, ilości i rozlokowaniu miejsc siedzących na emporach oraz o autorach barkowego ołtarza głównego na podstawie inskrypcji umieszczonej na obiekcie².

W 1844 roku w „Neues Lausitzisches Magazin” ukazał się artykuł informujący o ogromnym zaniedbaniu kościoła, który nie był remontowany od ponad czterdziestu lat³. W tym samym roku również w „Neues Lausitzisches Magazin” opublikowano informację o zamontowaniu nowych organów⁴, ponadto w „Gubener Zeitung” informowano o lokalizacji zabytkowej chrzcielnicy⁵.

W 1859 roku Adolf Tschirch opublikował w „Neues Lausitzisches Magazin” historię powiatu gubińskiego do 1815 roku⁶. W 1884 roku, w dodatku do „Gubener Zeitung” opublikowano artykuł, w którym zawarto informacje o wymiarach kościoła farnego⁷.

Pierwszym tekstem mającym znamiona opracowania naukowego w dzisiejszym znaczeniu, obejmującego historię fary i jej wyposażenia, jest krótka kilkustronicowa notatka zawarta w opublikowanym w 1885 roku *Inventar der Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz Brandenburg* autorstwa Rudolfa Bergaua⁸.

W 1896 roku, przy okazji wykonania pierwszego etapu instalacji centralnego ogrzewania w „Gubener Zeitung” ukazały się dwa artykuły traktujące o dawnych nagrobkach i ich

1 J. Ch. Loocke, *Geschichte der Stadt Guben nebst einigen Nachrichten und Regentenfolge von der Niederlausitz*, Görlitz, 1803

2 „Gubener Wochenblatt”, 1837.4.22, 1837.9.16, 1837.10.28, 1842,

3 „Neues Lausitzisches Magazin”, 1844, s. 119

4 „Neues Lausitzisches Magazin”, 1844, s. 90

5 „Gubener Zeitung”, 1844.4.17

6 A. Tschirch, *Die Kreisstadt Guben in der Nieder-Lausitz seit dem Jahre 1815*, w: „Neues Lausitzisches Magazin”, Görlitz, 1859

7 „Gubener Zeitung”, dodatek, 1884.0.26

8 R. Bergau, *Inventar der Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz Brandenburg*, Berlin 1885, s. 399-401

rozmieszczeniu zacytowanym z dokumentu źródłowego datowanego na 1670 rok oraz krytykujące zniszczenia tych nagrobków dokonane w trakcie prowadzonych we wnętrzu kościoła dawniejszych prac remontowych. W ostatnim z nich podano informację o znalezieniu niektórych grobowców.⁹

Zasługującym na uwagę opracowaniem jest przewodnik po Guben i okolicach autorstwa Karla Gandera wydany w 1900 roku, wznowiony w 1914¹⁰. Ten sam autor w 1925 roku podjął się systematycznego opracowania historii miasta w książkowej publikacji *Geschichte der Stadt Guben*¹¹. Kolejnym opracowaniem zasługującym na uwagę jest publikacja pod tytułem *Kirchliche Erinnerungen aus der vorreformatorischen Zeit Gubens* autorstwa Hugona Jentscha wydana w roku 1901¹².

Zbiór dawnych ilustracji miasta zawarty został w publikacji *Deutschlands Städtebau. Guben. Deutscher Architektur- und Industrie- Verlag* z 1922 roku¹³.

Opracowaniem, które w sposób pobieżny traktuje również o historii miasta jest publikacja zbiorowa pod tytułem *Guben. 700 Jahre Stadt*¹⁴,

W 1939 roku Karl Hübner napisał do *Gubener Zeitung* artykuł o Martinie Kaulu, jego śmierci i nagrobku, zniszczonym w 1844 roku w trakcie remontu w kościele¹⁵. Kolejny, ostatni artykuł, który ukazał się w przedwojennym Guben na temat fary, opublikowany w sierpniu 1939 roku przez Wolfganga Weyraucha w dodatku do *Gubener Zeitung* dotyczył dzieł sztuki w niej przechowywanych¹⁶.

Po II wojnie światowej pierwszym opracowaniem, niepublikowanym, było studium urbanistyczno-historyczne Gubina wykonane w 1955 roku przez E. Smalinowską¹⁷. Kilka lat później w 1963 roku powstały dwa opracowania: dokumentacja historyczno-architektoniczna fary autorstwa Ewy Lukas¹⁸ oraz inwentaryzacja kościoła wykonana przez zespół J. Habury z tego samego roku. W wyniku prac archeologicznych prowadzonych przez Rozpędowskiego, Lasotę, Kardas i Hołowińskiego powstało sprawozdanie z tych prac z 1970 roku oraz publikacja na ten temat w postaci artykułu autorstwa Czesława Lasoty i J. Rozpędowskiego¹⁹.

9 „Gubener Zeitung”, 1896.7.12, 1896.7.18

10 K. Gander, *Perle der Lausitz; Führer durch Guben und Umgebung*, Guben, 1914

11 K. Gander, *Geschichte der Stadt Guben*, Guben, 1925

12 H. Jentsch, *Kirchliche Erinnerungen aus der vorreformatorischen Zeit Gubens*, Guben 1901

13 *Deutschlands Städtebau. Guben. Deutscher Architektur- und Industrie- Verlag*, Berlin Halensee 1922

14 Oprac. zbiorowe, *Guben. 700 Jahre Stadt*, Guben 1935

15 K. Hübner, artykuł w: „Gubener Zeitung”, 1939.7.5

16 W. Weyrauch, *Ein Kunstschmiedewerk auf der alten Stadtkirche*, w: „Aus unserer Heimat” (dodatek do: „Gubener Zeitung”), 24.08.1939

17 E. Smalinowska, *Gubin. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta*, cz I, II, 1955

18 E. Lukas, *Gubin, kościół parafialny. Dokumentacja historyczno-architektoniczna: bibliografia i ikonografia, topografia, historia, analiza architektury, wnioski konserwatorskie*, Szczecin 1963

19 Cz. Lasota, J. Rozpędowski, *Rozwój przestrzenny kościoła parafialnego w Gubinie*, w: „Prace naukowe Instytutu

W latach 1985-2008 ukazało się kilka opracowań niemieckojęzycznych: *Guben Stadt und Land vor 1945* autorstwa Waltera Schrima z 1985 roku²⁰, *Guben, Perle der Niederlausitz* Lutza Materne²¹ z 1993 roku, o instrumencie organowym szerzej informuje Claudius Eckert w opracowaniu *Über Orgeln und Orgelbauer in Guben* w: „Gubener Heimatkalender” z 2002 roku²². Najciekawszą wydaje się książka pod tytułem *Kościół farny w Gubinie. Dzieło w zarysie*, z 2008 roku, autorstwa Andreasa Petera²³, w której podjęto próbę dokładniejszej analizy istniejących źródeł i stworzenia szkicu historycznego fary oraz związanych z nią bezpośrednio zagadnień.

Od roku 2008 rozpoczyna się cykl publikacji i opracowań związanych z planami rewitalizacji obiektu. Począwszy od przeprowadzenia szeregu badań nieniszczących obiektu, z których materiały zamieszczono w publikacji zbiorowej z konferencji naukowej mającej miejsce w tym samym roku²⁴, przed dokumentację z badań architektonicznych przeprowadzonych przez zespół badawczy pod kierownictwem dra Macieja Małachowicza²⁵.

Informacje o farze można również znaleźć w publikacji książkowej Stanisława Kowalskiego, *Gubin. Zarys historii do 1945 roku*, z 2010 roku²⁶.

Historia fary gubińskiej

Pierwszy budynek murowany w formie bazyliki z masywem wieżowym o dwóch wieżach powstał prawdopodobnie około 1235 roku, a datowanie to łączone jest z nadaniem osadzie praw miejskich na prawie magdeburskim przez margrabiego Miśni, Henryka Dostojnego, w roku 1295 wymieniany jako kościół pod wezwaniem św. Marii Magdaleny²⁷. Kolejna faza uwzględniona w niniejszych badaniach, zachowana ponad poziomem gruntu, to fragment muru gotyckiego kościoła z II połowy XIV wieku wydatowany przez M. Małachowicza na podstawie badań archeologicznych Cz. Lasoty i jego zespołu. Kolejna wyróżniona w badaniach faza, do której zaliczono wybudowanie nowego prezbiterium, datowana jest w wymienionych badaniach na XV wiek do 1508 roku²⁸. Jej rozciągnięcie w czasie wiąże się ze zdobyciem i spaleniem miasta przez husytów w 1429 roku. Po zakończeniu prac przy prezbiterium rozpoczęto przebudowę i

historii Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej”, 1980, nr 6, s. 67-72

20 W. Schrim, *Guben Stadt und Land vor 1945*, Hannover, 1985

21 L. Materne, *Guben, Perle der Niederlausitz*, tom I, II, Geiger-Verlag, Horb am Neckar

22 C. Eckert, *Über Orgeln und Orgelbauer in Guben* II, 5. „Stadt- und Hauptkirche Guben”, w: „Gubener Heimatkalender”, 2002, 100-113

23 A. Peter, *Kościół farny w Gubinie. Dzieło w zarysie*, Gubin, 2008

24 *Fara – badania w ramach projektu: „Wykorzystanie innowacji technologicznych w badaniach nad renowacją zabytkowej Fary w Gubinie*, opracowanie zbiorowe, Gubin, 2008

25 M. Małachowicz, R. Karnicki, I. Mądry, *Wyniki badań architektonicznych fary gubińskiej*, Gubin – Wrocław, 2008

26 S. Kowalski, *Gubin. Zarys historii do 1945 roku*, Zielona Góra, 2010

27 M. Małachowicz, *Badania architektoniczne fary gubińskiej w 2008 roku. Stan badań fary gubińskiej*, w: „Lubuskie Materiały Konserwatorskie 2008, tom 5, Zielona Góra 2008, s. 55, 56

28 Datowanie to powtórzone jest za E. Bergau, op.cit. s. 399-401.

powiększenie korpusu nawowego, które miało miejsce w latach 1519-1559, w tym czasie przebudowie uległ również korpus nawowy. Data początku tej rozbudowy podana jest przez E. Bergaua i powtórzona w opracowaniu A. Petera²⁹. Według A. Petera zadanie tej części skończono w 1523 roku i przerwano prace na około 12 lat. Dopiero w 1535 roku ponownie je rozpoczęto, tym razem zajmując się przebudową masywu wieżowego. Według opracowania M. Małkus budowa wieży zaczyna się wcześniej, w roku 1520³⁰. Jest to datowanie cytowane za K. Ganderem³¹ i J. Ch. Lockem³². Ostatni wymieniony autor opisuje etapy tych prac, które zaczęły się od robót rozbiórkowych i wybudowania dolnej kondygnacji wieży zadanej w 1523 roku. Kolejny etap prac rozpoczęto w 1532 roku i zakończono 4 kwietnia 1548 roku. Autor podaje, że rusztowanie miało 3 pięter i zużyto 32000 kamieni i dużo wapna³³, wymienia również nazwiska budowniczych: Matthäus Schramm, Trowes Schramm, Andreas Schramm. W 1552 na wieży zawieszono 5 dzwonów, które nazwano *puflicam*. W 1555 roku zamontowano iglicę³⁴, dwa lata później zwieńczono ją kulą³⁵.

Wiadomo, że w XV wieku w farze było 20 ołtarzy³⁶. Boczne ołtarze zostały usunięte w momencie przejścia kościoła przez protestantów. Prawdopodobnie wszystkie bWedług J. Ch. Locke w 1717 roku spłonął stary ołtarz główny, który zastąpiono nowym, barokowym ukończonym dziesięć lat później za łączną kwotę 1500 talarów³⁷. W „Gubener Wochenblatt” z 1842 roku zacytowano inskrypcję z ołtarza w której wymieniono berlińskich rzeźbiarzy: Georga Hainischa i Gerhardta Muhlenkampffa. Dekorację malarską ołtarza wykonał Goeltom Glymann z Bautzen w 1727 roku³⁸. Pierwotnie ambona w kościele znajdowała się przy ołtarzu. W późniejszym czasie, jeszcze w XVI wieku przeniesiono ją na filar północny korpusu nawowego w związku z wykonaniem empory przy ołtarzu lub wykonano w tym miejscu nową, co miało nastąpić w 1584 roku³⁹. Prac tych dokonał Valentin Beitsch za łączne wynagrodzenie 40 talarów, oprócz tego prace malarskie kosztowały drugie tyle⁴⁰. W 1706 roku wybudowano nową, barokową kazalnicę kosztującą 200 talarów zlecając to zadanie Casparowi Gude z Żagania⁴¹. Wspomniana wyżej empora drewniana w prezbiterium jest drugą chronologicznie emporą, ponieważ pierwsza znajdowała się nad zakrystią,

29 Ibidem, A. Peter, op. cit. s. 13.

30 M. Małkus, op.cit. s. 12.

31 K. Gander, *Geschichte...*, s. 474

32 J. Ch. Locke, op.cit., s. 70

33 Ibidem, s. 474.

34 Ibidem, s. 70

35 K. Gander, *Geschichte...*, s. 474

36 M. Małkus, ibidem., s. 22

37 J. Ch. Locke, op.cit., s. 66

38 A. Peter, op.cit., s. 25

39 K. Gander, *Geschichte...*, s. 475

40 J. Ch. Locke, op.cit., s. 64

41 A. Peter, *Geschichte...*, s. 25

w późniejszym czasie zamknięta na przestrzeń kościoła i przemianowana na archiwum kościelne. Drewniana empora zdobiona była scenami biblijnymi ze Starego i Nowego Testamentu a prace przy niej rozpoczęto w 1580 roku, miała ona 72 pola, a polichromia na każdym z nich kosztowała 3 talary⁴². Według K. Gandera w 1594 roku zakończono prace malarskie przy emporze. Badania konserwatorskie wykazały, że starsze empory, istniejące również w korpusie nawowym, zostały wymienione na nowe prawdopodobnie pod koniec XVII wieku, ponieważ w tym czasie, dokładnie 9 września 1685 roku rozbrzmiały nowe organy na emporze zachodniej⁴³. Kolejny nowy instrument z miechami napędzany elektrycznie powstał w 1913 roku, ich twórcą był Heine z Żagania⁴⁴. W latach 1842-1844 przeprowadzono gruntowny remont wnętrza pod kierownictwem architekta berlińskiego Edwarda Knoblaucha, w ramach którego usunięto i zatuszowano obecność płyt epitafijnych i nagrobnych, zmieniono rozmieszczenie otworów drzwiowych oraz wygląd glicyfów okiennych wnek⁴⁵.

W 1877 roku poświęcono tablicę pamiątkową na elewacji południowej upamiętniającą postać wybitnego burmistrza Guben, Johanna Franka. W 1884 roku zamontowano w kościele oświetlenie gazowe a w 1896 centralne ogrzewanie. W Latach 1897-1915 wymieniono witraże w górnych oknach południowych kościoła, zaś w 1925 roku zamontowano elektryczne ogrzewanie⁴⁶. W 1927 roku w kaplicy nr 8 poświęcono pomnik ofiar I wojny światowej w formie polichromowanego wystroju wnęki z nowym witrażem wykonanym przez pracownię Linnemanna. Ofiary te zostały upamiętnione na kamiennych tablicach zamontowanych we wnękach sedill⁴⁷.

W 1939 roku wymieniono pokrycie dachu fary wstawiając wole oka⁴⁸.

42 J. Ch. Locke, op.cit., s. 64

43 K. Gander, *Geschichte...*, s. 607

44 K. Gander, *Führer...*, s. 26

45 A. Peter, op. cit., s. 14-15

46 Ibidem, s. 83-84

47 Ibidem, s. 54.

48 Ibidem, s. 84

Bibliografia w układzie chronologicznym

<i>rok</i>	<i>Autor</i>	<i>Tytuł</i>	<i>Treść</i>
1803	Loocke , Johann Christian	„Geschichte der Stadt Guben nebst einigen Nachrichten und Regentenfolge von der Niederlausitz”, Görlitz, 1803	Historia. Informacje o czasie przeniesienia organów i ich poprzedniej lokalizacji. Informacje o ołtarzu głównym i nowej kazalnicy
1837 .4.22		<i>Gubener Wochenblatt</i>	Informacja o odnowieniu witraży w latach 1691-1701
1837 .9.16		<i>Gubener Wochenblatt</i>	Informacja o grobie w kościele
1837 .10.2 8		<i>Gubener Wochenblatt</i>	Informacja o grobie w kościele
1842		<i>Gubener Wochenblatt</i>	Rzuty poziome kościoła z miejscami siedzącymi
1842		<i>Gubener Wochenblatt</i>	Informacje o inskrypcji na ołtarzu oraz jego autorach
1844		<i>Neues Lausitzisches Magazin</i> , s. 119	Wzmianka o tym, że” kościół ten zaniedbywano zupełnie od ponad 40 lat” s. 14 Peter
1844		<i>Neues Lausitzisches Magazin</i> , s. 90	O montażu nowych organów
1844 .4.17		<i>Gubener Zeitung</i>	Info o lokalizacji chrzcielnicy koło wejścia na stary cmentarz
1884 .1.26		<i>Gubener Zeitung</i> , dodatek	Wielkość kościoła
1859	Tschirch , Adolf	„Die Kreisstadt Guben in der Nieder-Lausitz seit dem Jahre 1815”, w: <i>Neues Lausitzisches Magazin</i> , Görlitz, (przedruk wym. u Andreasa w biblio.)	A. Peter pisze o tabeli chronolog. miasta u T, nie uściśla gdzie.
1885	Bergau , Rudolf	„Inventar der Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz Brandenburg”, Berlin 1885, s. 399-401	Naukowy opis historii, wyposażenia
1896 .7.12		<i>Gubener Zeitung</i>	Krytyka niszczenia nagrobków i zacytowane za dawnym dokumentem z 1670 ich rozmieszczenie
1896 .7.18		<i>Gubener Zeitung</i>	Informacja o znalezieniu niektórych grobowców w trakcie wykonywania centralnego ogrzewania w latach 1896-1897
1900 1914	Gander , Karl	„Guben – Perle der Lausitz; Führer durch Guben und Umgebung”, Guben, 1914	przewodnik
1925	Gander , Karl	Geschichte der Stadt Guben, Guben, 1925	Opracowanie historii miasta, historia starej ambony
1901	Jentsch , Hugo	„Kirchliche Erinnerungen aus der vorreformatorischen Zeit Gubens”, Guben 1901	Ponoć dużo szczegółów dot kocioła bez dok. opisu wyposażenia, ikonografii
1922		Deutschlands Städtebau. Guben. Deutscher Architektur- und Industrie- Verlag, Berlin Halensee 1922	Dawne ilustracje miasta

1935	Oprac zbiorowe	„Guben. 700 Jahre Stadt”, Guben 1935	
1939 .7.5	Hübner, Karl	<i>Gubener Zeitung</i>	O Martinie Kaulu, jego śmierci i nagrobku, że został rozbity w 1844 roku wraz z innymi nagrobkami
1939 .8.24	Weyrauch, Wolfgang	„Ein Kunstschmiedewerk auf der alten Stadtkirche”, w: Aus unserer Heimat (dodatek do: <i>Gubener Zeitung</i>), 24.08.1939	
1955	Smalinowska, E.	Gubin. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta, cz I, II, gdzie?, 1955	dokumentacja
1963	Lukas, Ewa	„Gubin, kościół parafialny. Dokumentacja historyczno-architektoniczna: bibliografia i ikonografia, topografia, historia, analiza architektury, wnioski konserwatorskie”, Szczecin 1963	dokumentacja
1980	Lasota, Cz.; Rozpędowski, J.	„Rozwój przestrzenny kościoła parafialnego w Gubinie”, w: <i>Prace naukowe Instytutu historii Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej</i> , 1980, nr 6, s. 67-72	
1985	Schrim, Walter, red.	„Guben Stadt und Land vor 1945”, Hannover, 1985	
1993	Materne, Lutz	Guben, Perle der Niederlausitz, tom I, II, Geiger-Verlag, Horb am Neckar	?
2002	Eckert, Claudius	Über Orgeln und Orgelbauer in Guben II, 5. Stadt- und Hauptkirche Guben, w: Gubener Heimatkalender, 2002, 100-113	Istnienie organów w kościele już przed 1500 rokiem
2008	Peter, Andreas	„Kościół fary w Gubinie. Dzieło w zarysie”, Gubin, 2008	
2008	Opracowane zbiorowe	„Fara – badania w ramach projektu: „Wykorzystanie innowacji technologicznych w badaniach nad renowacją zabytkowej Fary w Gubinie, Gubin, 2008	Zbiór artykułów
2008	Małachowicz, Maciej Karnicki Rafał Mądry Iwona	„Wyniki badań architektonicznych fary gubińskiej”, Gubin – Wrocław, 2008	Dokumentacja w WUOZ
2010	Kowalski, Stanisław	„Gubin. Zarys historii do 1945 roku”, Zielona Góra 2010	

3. ANALIZA FORMY, FUNKCJI, TREŚCI

Kościół farny w Gubinie jest budowlą orientowaną, halową, o trójnawowym korpusie usytuowanym na planie prostokąta i sześciobocznie zamkniętym prezbiterium stanowiącym kontynuację korpusu. Od zachodu na środku trójkątnej ściany szczytowej dostawiona jest wieża o kwadratowej podstawie, dominująca wysokością nad bryłą. Na środku elewacji wschodniej prezbiterium znajduje się niewielka sześcioboczna sygnaturka o ostrym helmie. Od północy na szerokości dwóch pierwszych, licząc od zachodu, przęseł prezbiterium przylega dwukondygnacyjna dobudówka kryta dachem pulpitowym. Ceglana elewację, w rytm przęseł wewnątrz kościoła, wzmacniają przypory. Bryła budynku pozbawiona jest dachu, brak również sklepień w głównej bryle budynku.

Elewacja

Przypory **głównej bryły** sięgające wysokością niemal do gzymsu koronującego, schodzą ku dołowi w trzech uskokach krytych daszkiem pulpitowym. W środkowym odcinku mają one ścięte narożniki. U dołu elewacji przestrzenie między przyporami zostały wypełnione przez kaplice boczne, tworzące w ten sposób gładką ścianę „cokołu” budynku. Kaplice kryte są pulpitowo. Ostrołukowo zamknięte otwory okienne, rozmieszczone symetrycznie, pojedynczo między przyporami, podkreślają dwukondygnacyjny podział strzelistej ceglanej elewacji. U dołu, przeprute do kaplic, znajdują się niższe otwory, nad nimi znajdują się otwory zajmujące wysokość około dwóch trzecich wysokości elewacji. Rozglifienie dolnych otworów, rozglifienie górnych ma płaską formę. Gzyms koronujący korpusu jest o profilu pojedynczej kostki, prezbiterium zaś podwójnej, schodzącej uskokowo. Gzymsy koronujące kaplic bocznych mają również kostkową formę. Między gzymsem a przyporami jest wydzielona pozioma przestrzeń w formie wąskiej, podłużnej tynkowanej wnęki. Wnęki te ograniczane są pionowo w miejscach załamania muru na wielobocznym zamknięciu prezbiterium. Bezpośrednie wejścia do korpusu znajdują się w skrajnych zachodnich bocznych przęsłach, do prezbiterium, tuż za północną dobudówką. Wszystkie wymienione otwory drzwiowe mają formę pionowego prostokąta. Obramionego prostym, tynkarskim profilowaniem.

Sygnaturka wieńcząca elewację wschodnią na przedłużeniu osi wzdłużnej kościoła jest na planie ośmioboku. Każda ze ścian jest ozdobiona ostrołukową blendą. Nad prostym gzymsem koronującym znajduje się korona muru, z podwójnymi arkadowymi blendami.

Na elewacji południowej, na piątej przyporze, licząc od zachodu, znajduje się **neogotyckie obramienie tablicy pamiątkowej** zamkniętej maswerkowym ostrołukiem (pierwotnie z motywem

czteroliścia i trójliści po bokach obecnie mocno zniszczone). Trójkątne zamknięcie zdobi centralnie umiejscowiony kwiaton. Pole tablicy flankowane jest przez dwa cokoloki pierwonie zwieńczone pinaklami zdobionymi motywem trójliścia. Detal architektoniczny jest silnie zdekompletowany.

Wieża kościoła usytuowana na planie kwadratu ma cztery wyróżnione kondygnacje. Dolna, sięgająca wysokością gzymsowi koronującemu korpusu, ma gładką ceglana elewację z rzędami otworów maculcowych, z jedną centralnie usytuowaną osią pionową ostrołukowych otworów okiennych (dwóch) i otworu wejściowego do kruchty, z portalem w formie glifu ze zwielokrotnionego motywu wałka. Wyższa kondygnacja, oddzielona uskokowym gzymsem równa wysokością szczytowi ściany zachodniej ozdobiona jest przy gzymsach między kondygnacyjnych wąskimi poziomymi prostokątnymi blendami. Między nimi znajdują się ostrołukowe okna, dwa na elewacji zachodniej (ozdobionymi maswerkiem z laskowaniem) i po jednym na elewacjach południowej i północnej. Glify tych otworów schodzą poniżej parapetów, rysując kształt wysokich blend. Otwory te flankowane są przez pełne blendy z zasugerowanym biforyjnym podziałem bez laskowania. Na kolejnej wyższej kondygnacji blendy zagęszczają się. Mają one formę zdwojonej blendy w formie większej zamkniętej łukiem prostym i znajdującej się w niej blendy biforyjnej. W kondygnacji tej widać po jednej osi pionowej z trzech niewielkich otworów okiennych. Dwa z nich znajdują się w polu wysokiej blendy środkowej flankowanej przez dwie niższe i szersze. Wyżej znajduje się niższa blenda z oknem flankowana przez cztery wyższe (na ścianach wschodniej i zachodniej przez dwie). Elewacja wschodnia wieży również ozdobiona jest blendami, usytuowanymi jednak dość przypadkowo, w związku z obecnością połączeń dachowych. Elewacja wieży ukoronowana jest attykowym murkiem w formie półokrągłych blend. Wieża jest ukoronowana ośmioboczną latarnią na kopule z hełmem dawniej z gałką i iglicą.

Elewacja **północnej przybudówki** jest prosta, dwukondygnacyjna, ceglana, wzmocniona przyporami bocznymi, na wysokości głównych przypór, i przekątnymi (na narożnikach). Okna są zamknięte ostrołukowo, o rozglifieniu jak okna kaplic bocznych. Narożniki dobudówki zwieńczone są sterczynami. Pod szczytami znajdują się fryzy ceglane z odpowiednio formowanych kształtek. Więcej o północnej dobudówce ze zdjęcia, które trzeba zrobić.

Wnętrze

Nawa główna jest nieco szersza od naw bocznych. Poszczególne przęsła w nawach bocznych mają formę kwadratową, w nawie głównej prostokątną. Granicę między nawami wyznaczają ośmioboczne filary, na których pierwotnie wsparte było sklepienie kościoła. Filary na granicy prezbiterium i korpusu nawowego są wzbogacone o lizeny prawdopodobnie mające zaznaczyć

lokalizację łuku tęczowego. Nawy w korpusie liczą po cztery przęsła, w prezbiterium nawa główna ma trzy przęsła, nawy boczne zamykają się w części wschodniej wokół nawy głównej tworząc obejście. Przęsła naw bocznych na wysokości pierwszego przęsła nawy głównej prezbiterium zwięzają się nieco w stronę wschodnią w związku ze zbieganiem się wielobocznego zamknięcia tej części obiektu. Przestrzeń wnętrza powiększona jest przez obejmujące jedną trzecią wysokości ścian hali ostrołukowo otwarte na wnętrze obiektu sklepione wnęki (pierwotnie planowane jako kaplice boczne), wpasowane w prostokątne przestrzenie między przyporami. W prezbiterium i w części południowej kościoła znajdują się wewnętrzne przypory, o których wymiar poszerzone są opisane wyżej wnęki. Dzięki temu nad wnękami utworzony jest występ obiegający wspomnianą długość wnętrza, skomunikowany dzięki ostrołukowym przepruciom w wewnętrznych przyporach tych ścian nad wnękami. Na licu zachowanego muru w głównej przestrzeni kościoła widać niewielkie szczątki dawnych wypraw tynkarskich, głównie najnowszej, z ciemnopomarańczową warstwą malarską. W „kaplicach” zachowanej jest znacznie więcej powierzchni tynków i warstw malarskich, szczególnie w wyższych partiach ścian, na sklepieniu i we wnękach. Zachowały się relikty opracowań tynkarskich i białych malarskich w formie cienkowarstwowych, z odzwierciedleniem wątku ceglanego, oraz gładkich, sprowadzających gruszkowe profile żeber sklepiennych do wieloboku. **„Kaplice” w prezbiterium** są sklepione różnie. Występują sklepienia krzyżowo-żebrowe z ozdobnymi konsolami i zwornikami z pojedynczym motywem sześciopłatkowego kwiatu, sklepienia kryształowe oraz sieciowe (pozbawione zworników). Wszystkie ściany urozmaicono sedillami w formie wnęk rozbitych wspartymi na okrągłych filarach arkadami o łukach odcinkowych i fazowanych krawędziach tych łuków. Glify okienne we wnętrzach kaplic są rozglifione w formie trzykrotnie powtórzonego wałka oddzielonego wklęsłkami. Łuki przepruć na przestrzeń kościoła są schodkowo rozglifione ze ścieżkami narożnikami. Jedyłą polichromowaną wnęką jest ósma, licząc od południowo-zachodniego narożnika. Sklepienie krzyżowo-żebrowe, ma czarne zebra podzielone białymi wąskimi paskami w równych odstępach, co miało imitować ciosy kamienne. Wysklepki przy węższych ścianach czerwone, przy szerszych czarne, obramione białymi pasami z czerwonym ornamentem liściastym, ozdobione są ornamentalną kwiatową dekoracją o uproszczonym zgeometryzowanym charakterze. Pola ścian nad sedillami są białe oddzielone od wnęk poziomym czarnym pasem. Na ich powierzchni widać, obecnie częściowo zachowane, napisy związane z upamiętnieniem ofiar I wojny światowej, na ścinie wschodniej kolisty wieniec w szaro-zielonkawym odcieniu, na zachodniej ślady czerwonego i szarego ornamentu, na południowej daty roczne 1914 i 1918 flankujące okno, oraz poniżej ozdobne inskrypcje pisane czcionką o kroju gotyckim – czarne z czerwonym ornamentem okalającym je. Wnęki poniżej obramione zostały

czarnymi pasami, przestrzenie między pasami wypełniono kolorem czerwonym. Obecnie tło wnęk jest wyłożone okładziną klinkierową. W ubytkach malatury widać szczątki starszej polichromii w formie czarnej romboidalnej kratownicy na żółtym tle z czerwonymi akcentami (na filarach sedill) oraz błękitnych i żółtych obszarów o bliżej nieokreślonej formie. „**Kaplice**” w **korpusie** mają sklepienia gwiazdziste i sieciowe z żebrami o profilu wklęsłym, bez zworników. Glify okienne są schodkowe, ze ściętymi narożnikami, nawiązujące do formy łuków otwierających kaplice na kościół. Wgłębienia w murze mają formę wnęk o płaskich ościeżach, zamkniętych łukiem odcinkowym. Łuk i pionowe krawędzie są płasko fazowane. W każdej z „kaplic” występują po dwie wnęki szersze symetrycznie usytuowane na ścianach południowych i odpowiednio północnych oraz po jednej węższej na ścianach zachodnich. Wyjątkiem są skrajne kaplice przy zachodniej ścianie szczytowej, gdzie znajdują się otwory drzwiowe o ostrołukowym kształcie.

Kruczta zachodnia we wnętrzu jest obecnie zachowana w formie prostokątnej przestrzeni z widoczną konstrukcją więźby dachowej i pokryciem dachu. W części zachodniej znajduje się zamknięta, murowana z cegły klatka schodowa jednobiegowa, prowadząca pierwotnie na pierwsze piętro. Od góry jest ona sklepiona rzędem łuków odcinkowych. Przestrzeń dobudówki jest zmniejszona o szerokość klatki schodowej na parterze i częściowo na I piętrze. Na ścianach widać rysunek i relikty istniejących pierwotnie sklepień, pozostałości tynków i pobiał oraz lamperyjnej beżowej dekoracji malarskiej. A ścianie południowej, na wysokości pierwszego piętra widać dwie blendy w formie łuku pełnego, dawniej otwarte na przestrzeń kościoła w formie arkady. Na parterze, na ścianie południowej znajdują się trzy niewielkie wnęki o wysokości około 1,5 do 2 m zamknięte łukiem odcinkowym. Na ścianie wschodniej jest jedna nieco większa, centralnie usytuowana wnęka, nieco większa od opisanych wyżej. W części wschodniej widać przejście do kruchty północnej w formie przejścia zamkniętego łukiem odcinkowym, częściowo zamurowanego. Poziom podłogi w części zachodniej jest wyższy o około 40 cm, brakuje podłogi, odsłonięta jest forma stropu odcinkowego. W części wschodniej znajduje się posadzka ceramiczna. Komunikację między poziomami zapewniają schody ceglane.

4. CEL I ZAKRES BADAŃ ZABYTKU

Celem badań jest ocena stanu zachowania i techniki wykonania stwierdzonych elementów i nawarstwień tynkarskich oraz malarskich zarówno we wnętrzu jak i na elewacji obiektu w obrębie korpusu nawowego i prezbiterium. Wykonane zostanie porównanie wyników z niniejszych badań z wynikami badań konserwatorskich wieży fary gubińskiej i zestawienie nawarstwień. Konsekwencją prac w obiekcie będzie opracowanie odpowiednich zaleceń, jak również programu prac konserwatorskich dla obiektu oraz określenie, które obszary podlegają ściśle pracom konserwatorskim, a które mogą być objęte pracami remontowymi pod nadzorem konserwatorskim. Oprócz badań in situ wnioski zostaną wyciągnięte na podstawie badań stratygrafii obiektu oraz badań chemicznych i mikroskopowych pobranych próbek, badań petrograficznych jak również informacji wynikających z analizy materiałów archiwalnych. Wymienione wcześniej działania będą utrwalone w dokumentacji opisowej i fotograficznej.

5. PRZEBIEG BADAŃ KONSERWATORSKICH

Oceny Nawarstwień dokonano głównie przez obserwację zastanych zniszczeń, rzadziej przez wykonanie odkrywek sondażowych i schodkowych mechanicznie skalpelami i przecinakami. Oceniono stan zachowania kolejnych nawarstwień. Pobrano materiał badawczy w formie przekrojów warstw malarskich oraz ich sproszkowanych próbek w celu wykonania badań mikroskopowych i mikrochemicznych. Określono charakter i skład najstarszych warstw malarskich i wybranych wtórnych. Pobrano materiał badawczy i przeprowadzono badania petrograficzne wybranych zapraw murarskich, tynkarskich i cegieł. Informacje te zestawiono z wiadomościami dotyczącymi historii obiektu. Na podstawie nabytej w ten sposób wiedzy określono postulaty konserwatorskie i kolejność wykonywania zadań konserwatorskich i remontowych. Sporządzono dokumentację opisową i fotograficzną przeprowadzonych prac.

6.2. Technika i technologia

6.2.1. Zestawienie materiałów pierwotnych i wtórnych

Sposoby identyfikacji:

- obserwacja in situ
- obserwacja naszlifów pod mikroskopem
- badania petrograficzne
- badania mikrochemiczne i mikrokrytaloskopowe

Materiały pierwotne

I. około 1235 roku

- budulec: cegła
- spoiwo: wapno gaszone
- wypełniacz: piasek drobno i średnioziarnisty

II. II połowa XIV wieku

- budulec: cegła
- spoiwo: wapno gaszone
- wypełniacz: piasek drobno i średnioziarnisty

III. XV wiek - 1508

- budulec: cegła, kamienie polne granitowe
- spoiwo: wapno gaszone
- wypełniacz: piasek drobno i średnioziarnisty
- pigment: czerwień żelazowa (mielona cegła?)

IV. 1519-1559

- budulec: cegła, kamienie polne granitowe
- spoiwo: wapno gaszone,
- wypełniacz: piasek drobno i średnioziarnisty

Materiały wtórne

V. Ostatnia ćwierć XVII wieku (?)

- budulec: cegła
- spoiwo: wapno gaszone, spoiwo prawdopodobnie białkowe lub wapienno-białkowe (kazeinowe)
- wypełniacz: piasek o różnej gradacji
- pigmenty: żółcień i czerwień żelazowa pochodzenia naturalnego, smalta, czerń węglowa

VI. 1842-1844

- budulec: cegła
- spoiwa: wapno gaszone, spoiwo prawdopodobnie białkowe lub wapienno-białkowe (kazeinowe)
- wypełniacze: piasek o drobnej i średniej gradacji ziarna z drobinami rudy darniowej (zaprawa murarska), piasek drobnoziarnisty (zaprawa tynkarska)
- pigmenty: lak czerwony, wneki nr 3 i 14 - kreda, żółcień neapolitańska, czerń mineralna, czerwień żelazowa, smalta, zieleń malachitowa

VII. II połowa XIX wieku

- spoiwo: wapno gaszone
- wypełniacz: piasek drobnoziarnisty
- pigmenty: węgiel drzewny

VIII. Koniec XIX wieku

- spoiwo – wapno gaszone, spoiwo klejowe (?)
- wypełniacz – piasek o różnej gradacji ziarna
- pigmenty – pochodzenia syntetycznego żelazowe (żółcienie, czerwienie)

IX. Początek XX wieku

- spoiwo – wapno gaszone, cement portlandzki spoiwo klejowe chude
- wypełniacz – piasek o różnej gradacji ziarna
- pigmenty – pochodzenia syntetycznego żelazowe (żółcienie)

X. Około 1927 roku

- cegła o mocnej szklawej warstwie
- spoiwo – wapno gaszone, cement portlandzki spoiwo białkowe (?)
- wypełniacz – piasek drobnoziarnisty
- pigmenty – czerń węglowa, kreda, żółcień lakowa, zieleń lakowa, czerwień żelazowa, żółcień żelazowa, pigmenty pochodzenia syntetycznego
- metal: kotwy stalowe do mocowania płyt z inskrypcjami, teowniki w stropie odcinkowym piwnicy pod zakrystią

XI. II połowa XX wieku, początek XXI wieku

- cegła
- spoiwo cement portlandzki, wapno gaszone
- drewno – więźba dachowa nad północną dobudówką
- metal – opierzenie korony muru

6.2.2. Technika oryginału i analiza sposobu wykonania

I faza chronologiczna – około 1235 roku

Mur ceglany z cegieł o wymiarach 8,5x12/26-27,5 murowany został na zaprawie wapienno-piaskowej. Wapno stosowane w zaprawie zostało pozyskane z zapiaszczonych wapieni, a różnorodny stopień wypału spoiwa świadczy o archaicznej technice wykonania wapna palonego. Brunatny kolor zaprawy wynika z obecności naturalnych związków żelazowych, nie stwierdzono domieszki mielonej cegły. W badaniach petrograficznych wysnuto przypuszczenie, że zaprawa mogła być mieszana z mokrego piasku i wapna palonego, z pominięciem procesu gaszenia spoiwa przed wykonaniem zaprawy. W ścianie zachodniej zachował się fragment muru późnoromańskiego z ozdobnym fryzem kratowym. Spoina między ceglami została ozdobnie opracowana przez płaskie zalizanie i pojedyncze nacięcie na jej środku. Cegły ułożone są w wątku dwuwozówkowym.

II faza chronologiczna – II połowa XIV wieku

Zachowany w zachodniej ścianie szczytowej fragment muru z tego czasu wymurowany jest z cegieł na zaprawie wapienno-piaskowej. Stan zachowania lica muru nie pozwolił jednoznacznie ocenić wyglądu jego spoiny.

III faza chronologiczna – XV wiek – 1508

Wyburzono starsze prezbiterium przebudowane w trakcie II fazy chronologicznej i wybudowano nowe o wielobocznym zamknięciu, z obejściem i wieńcem kaplic. Nowe prezbiterium powstało z cegieł o wymiarach 27-28x8,5x12,5-13,5 układanych w wątku polskim, murowanych na zaprawie wapienno-piaskowej, z jednokrotnie podcinaną trójkątną fugą. Zaprawa zawiera około 60% spoiwa węglanowego. Ośmioboczne filary prezbiterium ozdobiono przez przelawowanie świeżo wymurowanego lica o lekko podwiązanej spoinie wodą wapienną z czerwienią żelazową, prawdopodobnie mieloną cegłą. Tego typu opracowania nie stwierdzono na elewacji, jednak może być to skutkiem negatywnego działania warunków atmosferycznych. Wieniec kaplic bocznych został wymurowany również z ozdobnie podciętą fugą. Sklepienia murowano stosując szalowania. Mają one formę krzyżowo-żebrową, sieciową o różnym rysunku i kryształową. Kolejność ich występowania jest przypadkowa. Prawdopodobnie z powodu nieestetycznego wyglądu sklepień po demontażu szalowania, kaplice otynkowano cienką warstwą zaprawy wapienno-piaskowej, niekiedy zalizując nią większe nierówności i pozostawiając wyraźną formę ceglanych wątków. To samo dotyczy profili żeber sklepiennych. Kaplice pobielono wapnem o dużym stopniu czystości. Detale architektoniczne w postaci profilu wieńczącego cokoły filarów w formie esownicy i profili żeber o kształcie gruszki ze ściętym noskiem, profili glifów, laskowań i służek forowano przez ubijanie gliny w odpowiednich formach i wypalano jak zwykle cegły. Konsule w formie głów ludzkich były wykonywane przez rzeźbienie w glinie i wypalenie. Konsule wmurowano pod każdym ze spływów sklepienia obejścia i nawy głównej. Zróżnicowanie opracowania lica muru na filarach i w kaplicach mogło wynikać z długiego procesu budowy prezbiterium w tej formie, które według Macieja Małachowicza⁴⁹ trwało przez cały XV wiek do 1508 roku a dolne partie prezbiterium mogły powstać już w II połowie XIV wieku. Brak jednak wyraźnego zróżnicowania między kaplicami bocznymi, główną przestrzenią prezbiterium oraz północną dobudówką z wielkości cegieł, sposobie opracowania fugi czy formie kształtek ceglanych. W niektórych obszarach jak na przykład na sygnaturce w części wschodniej, wykorzystano silniej wypalone cegły, aby na jednej ze ścian ułożyć z główek ceglanych ornament w formie kolumny rąbów. Również tylko przy sygnaturce w mur ceglany wbudowano dwa

49 M. Małachowicz, op.cit, s. 57-59.

elementy rzeźbione z kamienia - rzygacze (prawdopodobnie granitu) w formie ludzkiej i zwierzęcej. W ramach przebudowy prezbiterium przewidziano osobne wejście do niego w części południowej, we wnęcie nr 5. Wydaje się, że obecne wejście do prezbiterium, we wnęcie nr 12, wówczas nie istniało. W części północnej, w obrębie dwóch zachodnich przęseł prezbiterium przewidziano dwukondygnacyjną dobudówkę, w której na parterze mieściła się zakrystia, na piętrze zaś empora połączona z nawą północną prezbiterium ostrołukową arkadą. Na emporę prowadziło osobne wejście z jednobiegową ceglana klatką schodową sklepioną łukami odcinkowymi. Wnętrza dobudówki sklepione zostały sklepieniem krzyżowo-żebrowym o profilu żeber jak w kaplicach bocznych. Ściany i sklepienie opracowane zostały w analogiczny sposób jak kaplice boczne. Wejście do zakrystii jest ozdobnie ujęte ceglany portalem..

Jest prawdopodobnym, że w tym czasie wykonano konstrukcję drewnianą w formie balustrady nad wysuniętym licem kaplic, dzięki czemu utworzono nad nimi rodzaj wąskiej empory

IV faza chronologiczna – 1519-1559

Wybudowano nowy korpus, zlikwidowano dawny masyw wieżowy i wybudowano nową wieżę na środku zachodniej ściany szczytowej, a w niej kruchtę zachodnią o sklepieniu gwiazdzistym. Mur ceglany wykonano według gotyckich zasad murarskiego rzemiosła, z wyprofilowaniem fugi od razu podczas murowania. Do murowania zastosowano cegły o wymiarach 29-30x8,5-9x13 układane również w wątku polskim. Trójktna fuga podcinana była u dołu i ma wypukły trójkątny profil.

Filary tej części kościoła mają również formę ośmioboku. Sklepienia w kaplicach bocznych w tej części kościoła są gwiazdziste i sieciowe, o profilach ceglanych żeber w formie zdwojonej wklęsłej, ze ściętym noskiem. Opracowanie tynkarskie i malarskie wnek wykonano analogicznie jak w kaplicach prezbiterium. Wydaje się, że wnęki te powstały dla zachowania analogicznej formy z prezbiterium, natomiast nigdy nie pełniły one funkcji kaplic bocznych, ponieważ opisywana rozbudowa miała miejsce już po przejściu lokalnej ludności na protestantyzm. Wejścia do kościoła przewidziano we wnękach drugich licząc od zachodu (nr 2 i 15). Wejścia te zamknięte były łukami odcinkowymi, nad jednym z nich (południowym) stwierdzono pozostałości niewielkiego otworu okiennego zamkniętego również łukiem odcinkowym. Wnętrza kaplic bocznych wzbogacono o zamknięte łukami odcinkowymi wnęki: dwie na ścianach obwodowych po jednej, różnej wielkości, na ścianach bocznych. Krawędzie wnek mają ścięte narożniki. W ramach odświeżenia wnętrza prezbiterium po przebudowie korpusu wykonano lokalne naprawy przez nasiekanie starszego podłoża, częściowe otynkowanie i pobielenie. Wydaje się, że w tym czasie ograniczono światło łuków ostrych empory nad zakrystią, zamurując je częściowo i

pozostawiając mniejsze otwory zamknięte łukami odcinkowymi.

Prawdopodobnie w tym czasie wykuto przejście między wąską emporą prezbiterium nad kaplicami bocznymi a podobnym wysunięciem nad wnękami nawy południowej. Jest prawdopodobnym, że w tym czasie wybudowano drewniane empory okalające cały korpus nawowy, ponieważ w trakcie badań w niektórych gniazdach na belki stropowe stwierdzono obecność zaprawy wapienno-piaskowej podobnej w charakterze do zaprawy murarskiej i tynkarskiej z tego okresu. Z drugiej strony jednak gniazda te są wykute w gotowym murze, nie zostały przewidziane w trakcie murowania korpusu, co może świadczyć o nieco późniejszym powstaniu empor.

6.2.3. Technika warstw i elementów wtórnych

V faza chronologiczna – ostatnia ćwierć XVII wieku

Na uwagę zasługuje kolejna wyraźnie wyróżniona faza chronologiczna, w ramach której wykonano lokalne naprawy tynku za pomocą zaprawy wapienno-piaskowej z domieszką związków żelazowych, o ciekawej, zróżnicowanej, ciemnej czerwonej i brązowej, a niekiedy pomarańczowej barwie. Najwięcej tego typu napraw stwierdzono w części północnej korpusu, gdzie tynk zauważono na powierzchni silnie zdegradowanych przez zawilgocenie, już w momencie naprawy, cegieł wnęk kaplic bocznych. Ta sama zaprawa posłużyła do wykonania naprawy muru w części parapetowej zachodniego otworu empory nad zakrystią. Zaprawę stwierdzono również w gniazdach belek empor, co świadczy o powstaniu w tym czasie nowej ich konstrukcji a tym samym znacznych przemian w wystroju wnętrza obiektu. W ramach tej ingerencji pobielono wnętrze kościoła.

W trakcie badań we wnęce nr 8, znajdującej się w części południowo-wschodniej prezbiterium stwierdzono relikty polichromii w formie czarnej kratownicy na żółtym tle, podkreślonej czerwonymi akcentami, znajdującej się na filarach sedill, oraz błękitnej warstwie malarskiej o niezidentyfikowanej ze względu na stan zachowania formie na ścianach oraz sklepieniu wnęki. Polichromia ta wprawdzie wykonana jest na tynku IV fazy chronologicznej, jednak obecność smalty przesuwają datowanie w stronę czasów nowożytnych, ponieważ pigment ten spotykany już pod koniec XVI wieku, stał się popularny w wieku XVII⁵⁰. Nie można wykluczyć również powstania tego malowidła niezależnie między IV a V fazą chronologiczną. Zbliżony charakter wszystkich pobiał powstałych w kościele od XV do połowy XIX wieku nie pozwolił na stwierdzenie w jakim dokładnie czasie powstało podmalowanie pod dekorację. Do malowania zastosowano farby na spoiwie białkowym lub białkowo-wapiennym (kazeina?), malując czystymi

50 P. Rudniewski, *Pigmenty i ich identyfikacja*, Warszawa 1994, s. 58-59

kolorami z ugru, czerwieni żelazowej, czerni węglowej i wspomnianej smalty, w swobodny i lekki sposób.

VI faza chronologiczna - 1842-1844

Szósta faza chronologiczna wyróżniona w trakcie badań obejmowała gruntowny remont wnętrza w latach 1842-1844 pod kierownictwem architekta Edwarda Knoblaucha. W jej ramach zmieniono lokalizację wejść w części zachodniej bocznych naw, przesuając je do skrajnych wnęk, zamurowano wejście do prezbiterium we wnęce nr 5 i prawdopodobnie wykuto nowe we wnęce nr 12. Naprawiono lico muru wnęk nawy północnej od strony elewacji. Wykonano ściankę działową w łuku między wnęką nr 12 i obejściem tworząc osobny przedsionek z prostokątnym wejściem. Niemal całkowicie zamurowano otwory nad zakrystią tworząc zamkniętą przestrzeń, prawdopodobnie z przeznaczeniem na archiwum kościoła. Wymieniono glify okienne we wnękach naw bocznych korpusu nadając im formę uskokową ze ściętymi narożnikami, nawiązując w ten sposób do arkad między wnękami i nawami bocznymi. Usunięto tablice epitafijne i nagrobne, pozostawiając je jednak pod nową posadzką. Wnęki po nich zamurowano. Do murowania zastosowano nowe kształtki ceglane, jak w przypadku glifów okiennych i drzwiowych oraz gruz ceglany, na przykład do zamurowywania sedill i nisz we wnękach adaptowanych na przedsionki z wejściami. Zaprawa murarska ma drobne i średnie ziarno z domieszką drobin rudy darniowej oraz spoiwo wapienne. Wykonano wyprawę tynkarską na całej powierzchni ścian z zaprawy wapienno-piaskowej o drobnym ziarnie i jednolitym stopniu wypału wapna, dokładnie zagładzoną zgodnie z ówczesnym poczuciem estetyki, którą następnie następnie pobielono. W ramach tej ingerencji w niektórych kaplicach bocznych stwierdzono pomarańczowo-różową warstwę malarską jednolitą na całej powierzchni ścian, w której skład wchodzi lak czerwony. Na uwagę zasługuje zachowany w szczątkowym stanie wystrój malarski kaplic trzecich licząc od zachodu (nr 3 i 13), przy czym relikty polichromii w kaplicy od strony południowej są zachowane nieco lepiej, niż w kaplicy północnej. Stan zachowania nie pozwala ocenić przebiegu i charakteru wystroju malarskiego, można jednak stwierdzić, że podłucze łuku między kaplicą a korpusem było zdobione błękitnymi wzorami, na ścianach stwierdzono pozostałości błękitnej i turkusowej dekoracji, przy sklepieniu zauważono pozostałości białej i czarnej polichromii, na żebrach jaskrawożółtej i czerwonej. Wiadomo, że żółte żebra były podkreślone przy spływach czarną obwiednią. Do malowania zastosowano spoiwo klejowe prawdopodobnie modyfikowane wapnem, a w nim osadzono następujące pigmenty: żółcień neapolitańską, smaltę, zieleń malachitową, kredę, czerwień żelazową, czerń mineralną - syntetyczną. W ramach tej ingerencji przeprowadzono remont posadzki. Nie wykluczone, że w tym czasie dokonano wymiany stolarki drzwiowej na ramowo-

płycinową.

Wykonano nową konstrukcję okien, metalową, z romboidalnym, witrażowym wypełnieniem o charakterystycznym krzyżowym wzorze usytuowanym w trzech kondygnacjach, utworzonych z szybek o innej barwie niż otoczenie. Prawdopodobnie w tym czasie podniesiono poziom posadzki między skrajnymi zachodnimi wnękami, a przestrzeń pod emporą zachodnią przeszklono w sposób podobny jak otwory okienne dolnej kondygnacji kościoła, tworząc w ten sposób rodzaj dodatkowego przedsionka.

VII faza chronologiczna – II połowa XIX wieku

Wnętrze odświeżono przez pobielenie i pokrycie prawdopodobnie całego wnętrza szarością malarską na bazie węglanu wapnia i czerni węglowej. Stosowanie w II połowie XIX wieku szarości we wnętrzu kościoła jest zgodne z ówczesną tendencją, w ramach której często imitowano malarsko kamień, właśnie w szarościach.

VIII faza chronologiczna - koniec XIX wieku

W ramach jednego z ostatnich znaczących remontów wnętrza otynkowano wnętrze całego kościoła zacierając formę żeber sklepiennych, nadając im bardziej geometryczny, kubiczny charakter. Na białym podkładzie położono czerwoną warstwę malarską na spoiwie klejowym z czerwienią żelazową i żółcieniami żelazowymi. Nie wykluczone, że remont ten był wykonany jednocześnie z założeniem instalacji centralnego ogrzewania w 1896 roku lub później, na co wskazuje nowoczesny charakter tynku i uproszczenie formy żeber sklepiennych. Posadzka z tego okresu wykonana jest z płyt kwadratowych z czerwonego piaskowca ułożonych po przekątnej w stosunku do osi wzdłużnej kościoła. (W niektórych kaplicach bocznych zachowała się starsza posadzka ceglana o formie kwadratów lub wieloboków.)

IX faza chronologiczna – przełom XIX i XX wieku

Wykonano nowe obmurowanie otworu drzwiowego do prezbiterium i wykonano sztukaterię z zaprawy cementowo-wapiennej w formie ciągnionego profilu. Wejście zadaszono. Wymieniono również stolarkę drzwiową zewnętrzną. Drzwi dębowe dwuskrzydłowe, płycinowe od strony wewnętrznej pokryte farbą olejną z litoponem, zarówno od zewnątrz jak i od wewnątrz wykończone czarną tłustą (olejną) warstwą malarską. Na uwagę zasługuje ich nietypowy sposób mocowania, ponieważ zawiasy wykonano w formie trzpieni wchodzących w gniazda w progu i w śłemeniu, a nie, jak w typowym rozwiązaniu z boku skrzydeł, na ościeżach. Odświeżono przedsionki, również kruchtę zachodnią, przemalowując je na kremowo.

X faza chronologiczna – początek XX wieku

Przeprowadzono gruntowny remont zakrystii podpiwniczając ją w części zachodniej. Wykonano strop odcinkowy, wyższy poziomem od poziomu posadzki w przęśle wschodnim. Wykuto prostokątne wejście do piwnicy w ścianie zachodniej dobudówki i wykonano obramienie z zaprawy cementowej w formie ciągnionego profilu. Wstawiono dwuskrzydłowe drzwi płycinowe z przeszkleniem w górnych polach i ozdobnym okratowaniem. Do tej samej głównej fazy można przyporządkować wymurowanie komina w zakrystii i wykonanie nowego tynkowania tamże. Ściany pomalowano na biało w dolnej partii wykonując lamperię z prostym ornamentalnym wzorem. Stropy pod zakrystią wykonano odcinkowe osadzone na żeliwnych profilach. Wydaje się logicznym, że prace te wykonano jednocześnie z pracami IX fazy chronologicznej i należy je połączyć z wykonaniem centralnego ogrzewania w kościele, technika wykonania tych ingerencji świadczy jednak o nowszym rodowodzie, datowanym na początek XX wieku. Można przypuszczać, że w tym czasie dokonano zmian w pierwszych rozwiązaniach związanych z centralnym ogrzewaniem.

W 1927 roku powstał wystrój kaplicy ósmej licząc od południowego zachodu. W ramach upamiętnienia ofiar I wojny światowej wykonano w niej nowy wystrój. Skuto luźne starsze nawarstwienia, położono na ścianach nową cementowo-wapienną wyprawę tynkarską, następnie położono podkładową warstwę malarską z kredy podbarwionej żółtym lakiem i czerwienią żelazową. Wykonano polichromię w tonacji biało-czarno-czerwonej z zielonymi detalami (z zastosowaniem czerni węglowej, zieleni lakowej, żółcieni żelazowej i czerwieni żelazowej pochodzenia syntetycznego) w sedille wprawiono płyty kamienne z nazwiskami ofiar, witraż w oknie został wykonany przez pracownię Linnemanna. Podniesiono nieco poziom posadzki, którą wykonano z płyt cementowych o formacie i kolorze nawiązującym do starszej posadzki.

XI faza chronologiczna – II połowa XX wieku – początek XXI wieku

W ramach prac porządkowych i zabezpieczających zinwentaryzowano i rozebrano pozostałości sklepień, wzmocniono koronę muru, uzupełniono znaczne ubytki w murze nad wnękami i w części wschodniej północnej dobudówki. Prace te wykonano przy użyciu powszechnie dostępnych materiałów budowlanych: wapna hydratyzowanego i cementu portlandzkiego o małym stopniu czystości.

6.3. Stan zachowania i przyczyny zniszczeń

Największe zniszczenia obiektu łączą się z działaniami wojennymi: ostrzałem kościoła od

lutego do kwietnia 1945 roku i pożarem, który strawił praktycznie całkowicie drewniane wyposażenie wnętrza i więźbę dachową. Pozbawiony więźby dachowej budynek ze sklepieniami narażonymi na oddziaływanie niekorzystnych warunków atmosferycznych szybko popadał w coraz większą ruinę. Brak odpowiedniej dbałości o obiekt, obecność roślinności przerastającej niektóre partie muru i sklepień, powszechny wandalizm, pożar w kruchcie zachodniej, długo używanej jak garaż, spowodowały nieodwracalne zniszczenia. Brak odpowiedniego stosunku do obiektu ze strony ludności napływowej oraz niemoc samorządów związana z dużymi nakładami inwestycyjnymi na zabezpieczenie kościoła, jak również kwestiami poprawności politycznej w kwestii stosunku do obiektów sakralnych oraz obiektów tak zwanych „poniemieckich”, były przeszkodą nie do pokonania w krótkim czasie.

Relikty **faz I i II** zachowane są w formie niewielkich fragmentów muru wbudowanych w szczytową ścianę zachodnią. Reszta naziemnych części budowli nie zachowała się w związku z kilkukrotnymi rozbudowami obiektu.

Stan zachowania prezbiterium i korpusu nawowego należących do **III i IV fazy chronologicznej** nie jest zadowalający. Struktura muru jest silnie zawilgocona i zasolona zarówno od strony gruntu, gdzie występuje podciąganie kapilarne wody, która kumulowana jest w gruncie na terenie obiektu w związku z brakiem jego zadaszenia oraz w górnych partiach muru, szczególnie w strukturze sklepień systematycznie i bezpośrednio nawadnianych wodą opadową. Do niedawna stan ten pogarszały warstwy gruzu i roślinności zielonej zalegającej miejscami do około 1,5 metra wysokości od posadzki i stanowiącej również akumulator wody opadowej przyspieszający erozję mikrobiologiczną muru. Prawdopodobnie sytuację pogarsza podwyższenie poziomu gruntu na zewnątrz kościoła do wysokości około 0, metra i brak izolacji pionowej tamże. Obszerne skutki zawilgocenia i zasolenia muru w postaci osłabienia jego struktury (pudrowania i osypywania się cegieł i zaprawy murarskiej), które w związku z analizą nawarstwień wydatowano na XVII wiek, stwierdzono od strony północnej korpusu. Stan zachowania muru pogarsza obecna i stale narastająca, mimo zabiegów oczyszczania, roślinność zielona rozsadzająca szczególnie relikty spływów sklepiennych naw i lico muru elewacji na poziomie wnęk od strony północnej. Stwierdzono również obecność glonów i porostów szczególnie na sklepieniach wnęk. Zakażenie zarodnikami grzybów pleśniowych i domowych, choć nie objawia się wyraźnie w formie widocznej grzybni, jest z pewnością obecne w całym obiekcie, we wszystkich jego strefach, ale szczególnie w strefie przyziemia. Stwierdzono również zakażenie bakteriami siarkowymi pochodzącymi z gruntu, objawiające się lokalnym złuszczeniem cienkiej, wierzchniej warstwy lica ceglanego. Bezpośrednia działalność erozyjna wody powoduje rozsadzanie i cegieł i zaprawy murarskiej w ich strukturze, zasolenie zaś skutkuje osypywaniem się zaprawy murarskiej,

szczególnie na wysokości odsychania muru, czyli na linii od 0,5 do 1,5 wysokości od obecnego poziomu gruntu w obiekcie. Ponadto w jego wyniku występuje lokalne rozsadzanie struktury cegieł, jej pudrowanie i osypywanie. Zauważono również zmiany chemiczne strukturze zaprawy w postaci wytrącania się gipsu z wapna. Obszerne ubytki i spękania muru zaobserwowano w części wschodniej prezbiterium, w wieńcu kaplic. Ubytki muru, to przede wszystkim brak niektórych filarów sedill, który spowodował zakłócenie statyki muru i osuwanie kolejnych fragmentów budulca. Ubytki muru, obecnie uzupełnione już w II połowie XX wieku i na początku XXI, stwierdzono również w koronie murów od strony elewacji, również koronie wieńca wnęk. Obecność w nowych materiałach budowlanych zanieczyszczeń spowodowała zacieki i wykwyty solne w postaci między innymi związków siarki i gipsu na oryginalnym murze poniżej uzupełnień. Nie zachowały się również sklepienia i część wschodnia przeszła wschodniego północnej dobudówki. Współczesne uzupełnienie muru obwodowego nie powtórzyło wszystkich detali, jak dwie blendy: jedna na elewacji wschodniej, drug na północnej. Zachował się natomiast detal w postaci konsol sklepień nawy głównej i bocznych prezbiterium, w silnie obtłuczonej formie również dwa rzygacze od strony wschodniej prezbiterium. Lico muru elewacji jest zanieczyszczone osadami z zanieczyszczeń powietrza. Na wschodniej elewacji wieży, i lokalnie na całej powierzchni elewacji stwierdzono punktowe wykruszenia powstałe w trakcie ostrzałów mających prowadzonych wczesną wiosną 1945 roku.

Czerwona warstwa malarska na filarach zachowana jest lokalnie w miejscach, gdzie do niedawna przysłonięta była tynkiem. Pozostałe obszary uległy wypłukaniu.

Pobiały i wyprawy tynkarskie zachowały się przede wszystkim we wnękach, w górnych partiach ścian i lokalnie na sklepieniu. Ich stan zachowania i przyczyny zniszczeń są analogiczne jak w przypadku muru. We wnętrzu naw oraz w blendach na elewacji tynk i pobiałe z tego czasu zachowały się szczątkowo. Na zachowanych fragmentach widać nasieki.

Podobnie jak tynki i pobiałe wcześniejszych faz również naprawy tynkarskie **V fazy chronologicznej** zachowały się w formie lokalnie występujących reliktyw, które najobszerniej obecne są w wieńcu wnęk okalających budynek. Przemurowania z tego czasu wydają się być w dobrym stanie zachowania. Przyporządkowana tej fazie starsza polichromia we wnęce nr 8 jest zachowana w formie reliktyw zachowujących względną spójność i przyczepność do podłoża w miejscach, które na skutek zniszczeń odsłonięte zostały jeszcze w II połowie XX wieku. Próby odsłonięcia większych partii tego malowidła w trakcie niniejszych badań ujawniły silnie zaawansowaną destrukcję spoiwa malarskiego a w konsekwencji pudrowanie się warstwy malarskiej w miejscach przysłoniętych wtórnym nawarstwieniem.

Stan zachowania przemurowań należących do **VI fazy chronologicznej** wydaje się być

stosunkowo dobry. Stwierdzono miejscowe zasolenie lica muru od strony elewacji w obszarach zaciekania zanieczyszczeń z współczesnych przemurowań korony muru wnek. Na licu od strony elewacji obecne są zanieczyszczenia powierzchniowe w związku z osadzaniem się zanieczyszczeń z powietrza. Nie zachował się portal wejścia od strony północnej prezbiterium, przebudowany na przełomie XIX i XX wieku. Relikty opracowania tynkarskiego z tego czasu są w analogicznym stanie zachowania jak te z wcześniejszych faz chronologicznych. Na tynku widać nasieki. Relikty polichromii we wnękach nr 3 i 13 (w większej ilości zachowane w pierwszej wymienionej wnęce) mają tendencję do lokalnego pudrowania się za wyjątkiem białej warstwy malarskiej. Pomarańczowa warstwa malarska jest silnie zerodowana, wypłukana, praktycznie nieobecna w odsłoniętych fragmentach tej fazy. Ślusarka okienna zachowana jest lokalnie w formie pojedynczych lub zachowanych w komplecie poziomych płaskowników, szklenie stwierdzono w formie nielicznych odłamków zachowanych w gruzie w budynku.

Relikty kolejnej, **VII fazy** zachowały się sporadycznie w załomach muru i zamurowaniach. Najobszerniej zachowane są relikty tynkarskie i malarskie **VIII fazy**, widoczne w postaci tynku o dużej zawartości wypełniacza i pomarańczowych fragmentów polichromii. Fragmenty te mają dość dobrą przyczepność do podłoża i spójność, podobnie warstwa malarska, stwierdzono jednak jej przebarwienia i lokalne wypłukania pigmentów.

Zachowała się stolarka drzwiowa **IX fazy chronologicznej** z drwi wejściowych do prezbiterium od strony północnej. Sztukateria od strony elewacji zachowana jest w części u dołu portalu, ma jednak dobrą przyczepność do podłoża. Przemalowania tej fazy zachowane są w relatywnie dobrym stanie, o niewielkim stopniu pudrowania się, ich ubytki pokrywają się z ubytkami spodnich nawarstwień. W kruchcie zachodniej na licu tej fazy znajdują się okopcenia powstałe w trakcie pożaru z II połowy XX wieku.

Nawarstwienia **X fazy chronologicznej** również zachowane są w formie reliktyw. W dobrym stanie zachowania wydaje się być strop odcinkowy w zakrystii oraz zachowany odcinek komina. Uzupełnienie muru ostatniej fazy jest zasolone w wyniku przenikania soli z zaprawy murarskiej, stwierdzono również podobne ubytki w ceglach jak w licu gotyckiego muru, w formie wysypujących się komórek cegieł.

7. WNIOSKI Z PRZEPROWADZONYCH BADAŃ KONSERWATORSKICH

W trakcie badań konserwatorskich stwierdzono dziewięć głównych faz chronologicznych. Pierwsza faza (późnoromańska, około 1235) i druga faza (z II połowy XIV wieku), zachowane są w formie relikwów muru ceglanego w szczytowej ścianie zachodniej. Dokładna lokalizacja tych fragmentów udokumentowana została w opracowaniu *Wyniki badań architektonicznych fary gubińskiej*, dr. Macieja Małachowicza. W ramach trzeciej stwierdzonej fazy chronologicznej datowanej na XV wiek do 1508 roku wybudowano obecne prezbiterium z dobudówką od strony północnej, w której na parterze mieściła się zakrystia, na I piętrze zaś empora z arkadowym przepruciem na przestrzeń kościoła. Według doktora Małachowicza, część tej dobudowy jest wcześniejsza, datowana na I połowę XV wieku. W badaniach stwierdzono, że mur ceglany był wykonany w tradycyjny gotycki sposób, z podcięciem profilowanej fugi. Filary głównej przestrzeni prezbiterium wymurowano na planie ośmioboku. Ostrołukowe otwory okienne górnej kondygnacji miały maswerkowe wypełnienie w górnej części z laskowaniem poniżej dzielącym szerokość okna na trzy pionowe pasy. Proste rozglifienie górnych okien było w opozycji do bardziej skomplikowanego rozglifienia okien kaplic bocznych, gdzie zostało ono ozdobione rzędem wałków powtarzających ostrołuk okna. Kaplice boczne zaopatrzone zostały w arkadowe sedille z filarami na planie koła i łukami odcinkowymi, kryte sklepieniami krzyżowo-żebrowymi, kryształowymi i sieciowymi. W części kaplic po stronie południowej zastosowano ozdobne ceglane konsole, we wszystkich żebrowanych kaplicach oraz w dobudówce zastosowano profile ceglane w formie gruszki ze ściętym noskiem. Konsole sklepienia w głównej przestrzeni mają formę ludzkich twarzy o niepowtarzalnej formie. W dobudówce zastosowano sklepienia krzyżowo-żebrowe. Na fugowaniu filarów stwierdzono, w miejscu przez długi czas przysłoniętym warstwą wtórnego tynku i obecnie niezachowanym elementem wystroju wnętrza, czerwone podbarwienie fug przez przemalowanie wodą wapienną zabarwioną czerwienią żelazową niezwiązaną do końca zaprawy wapiennej. Takiego podbarwienia nie stwierdzono w kaplicach bocznych i na ścianach wewnętrznych prezbiterium, choć w drugim przypadku może być to wynik ciągłej ekspozycji na niestabilne warunki atmosferyczne. Wnętrza kaplic bocznych prezbiterium były cienkowarstwowo tynkowane, niekiedy tylko zalizane, (aby zlikwidować większe nierówności muru), i pobielone wapnem. W niektórych obszarach stwierdzono samo pobielenie. W kaplicy ósmej (licząc od południowo-zachodniego narożnika) stwierdzono na filarach sedill szcążkowo zachowaną polichromię w formie romboidalnej kratownicy wymalowanej czernią węglową na żółtym tle, z czerwonymi akcentami. Ślady tej polichromii stwierdzono również na ścianach, jednak stan zachowania i stopień odkrycia nie pozwoliły na ocenę formy i przebiegu

wzoru. Wydaje się, że w tej samej polichromii oprócz pigmentów żelazowych naturalnego pochodzenia zastosowano smaltę, jednak stopień zachowania polichromii w kaplicy nie pozwala jednoznacznie ocenić, czy smalta nie pochodzi z wtórnego, późniejszego wymalowania usuniętego przed remontem kaplicy w 1927 roku, ponieważ największa popularność tego pigmentu przypada na XVII i XVIII wiek. Niewykluczone również, że cała polichromia jest późniejsza, choć związanie z pierwszą warstwą pobiałą leżącą bezpośrednio na ceglany murze świadczy o jej starszym rodowodzie. Fragmenty polichromowanej dekoracji stwierdzono również na rozglifieniu łuku między kaplicą a wnętrzem prezbiterium oraz w niewielkim stopniu na ścianie przy tym łuku.

W ramach czwartej ingerencji wykonanej w latach 1519-1559 wybudowano nowy korpus, zlikwidowano dawny masyw wieżowy i wybudowano nową wieżę na środku zachodniej ściany szczytowej, a w niej kruchtę zachodnią o sklepieniu gwiaździstym. Mur ceglany wykonano według gotyckich zasad murarskiego rzemiosła, z wyprofilowaniem fugi od razu podczas murowania. Filary korpusu mają formę ośmioboku. Sklepienia w kaplicach bocznych w tej części kościoła są gwiaździste i sieciowe, o profilach ceglanych żeber w formie zdwojonej wklęsłej, ze ściętym noskiem. Wejścia do kościoła przewidziano w kaplicach drugich licząc od zachodu. Wejścia te zamknięte były łukami odcinkowymi, nad jednym z nich (południowym) stwierdzono pozostałości niewielkiego otworu okiennego zamkniętego również łukiem odcinkowym. Wnętrza kaplic bocznych wzbogacono o zamknięte łukami odcinkowymi wnęki: dwie na ścianach obwodowych po jednej, różnej wielkości, na ścianach bocznych. Krawędzie wnęk mają ścięte narożniki. Wydaje się, że w ramach odświeżenia wnętrza prezbiterium po przebudowie korpusu wykonano lokalne naprawy przez nasiekanie starszego podłoża, częściowe otynkowanie i pobielenie.

Na uwagę zasługuje kolejna wyraźnie wyróżniona faza chronologiczna, w ramach której wykonano lokalne naprawy tynku za pomocą zaprawy wapienno-piaskowej z domieszką ilów, o ciekawej ciemnej czerwonawej i brązowej barwie. Najwięcej tego typu napraw stwierdzono w części północnej korpusu, gdzie tynk zauważono na powierzchni silnie zdegradowanych przez zawilgocenie, już w momencie naprawy, cegieł wnęk kaplic bocznych. W ramach tej ingerencji pobielono wnętrza kościoła.

Szósta faza chronologiczna wyróżniona w trakcie badań obejmowała gruntowny remont wnętrza w latach 1842-1844 pod kierownictwem architekta Edwarda Knoblaucha. Obejmowała ona likwidację płyt epitafijnych i zmianę wykroju okien parteru oraz zmianę lokalizacji wejść do kościoła. Otwory okienne w tych partiach mają formę ostrołukową z rozglifieniem w postaci podwójnego schodka ze ściętym narożnikiem, oraz z ukośnym, pulpitowym parapetem. Wykonano

nową konstrukcję okien, metalową, z romboidalnym, witrażowym wypełnieniem o charakterystycznym krzyżowym wzorze usytuowanym w trzech kondygnacjach, utworzonych z szybek o innej barwie niż otoczenie. Podniesiono poziom posadzki między tymi kaplicami. Przestrzeń pod emporą zachodnią przeszklono w sposób podobny jak otwory okienne dolnej kondygnacji kościoła, tworząc w ten sposób rodzaj dodatkowego przedsionka. Remont obejmował wykonanie wyprawy tynkarskiej na całej powierzchni ścian z zaprawy wapienno-piaskowej dokładnie zagładzoną zgodnie z ówczesnym poczuciem estetyki, następnie pobielono. W ramach tej ingerencji w niektórych kaplicach bocznych stwierdzono pomarańczowo-różową warstwę malarską jednolitą na całej powierzchni ścian, w której skład wchodzi lak czerwony. Na uwagę zasługuje zachowany w szczątkowym stanie wystrój malarski kaplic trzecich licząc od zachodu, przy czym relikty polichromii w kaplicy od strony południowej są zachowane nieco lepiej, niż w kaplicy północnej. Stan zachowania nie pozwala ocenić przebiegu i charakteru wystroju malarskiego, można jednak stwierdzić, że podłucze łuku między kaplicą a korpusem było zdobione błękitnymi wzorami, na ścianach stwierdzono pozostałości błękitnej i turkusowej dekoracji, przy sklepieniu zauważono pozostałości białej i czarnej polichromii, na żebrach jaskrawożółtej. Wiadomo, że żółte żebra były podkreślone przy spływach czarną obwiednią. Do malowania zastosowano spoiwo klejowe prawdopodobnie modyfikowane wapnem, a w nim osadzono następujące pigmenty: żółcień neapolitańską, smaltę, zieleń malachitową, kredę. W ramach tej ingerencji wymieniono lub przeprowadzono remont posadzki, usuwając cenne płyty nagrobne i epitafia. Nie wykluczone, że w tym czasie dokonano wymiany stolarki drzwiowej na ramowo-płycinową.

Po tej ingerencji stwierdzono jedno odświeżenie przez pobielenie i pokrycie niektórych partii wnętrza szarością malarską na bazie węgla wapnia i czerni węglowej.

W ramach jednego z ostatnich znaczących remontów wnętrza, który miał miejsce na przełomie wieków, Otynkowano wnętrze całego kościoła zacierając formę żeber sklepiennych, nadając im bardziej geometryczny, kubiczny charakter. Na białym podkładzie położono czerwoną warstwę malarską na spoiwie klejowym z czerwienią żelazową i żółcieniami żelazowymi. Nie wykluczone, że remont ten był wykonany jednocześnie z założeniem instalacji centralnego ogrzewania w 1896 roku lub później, na co wskazuje nowoczesny charakter tynku i uproszczenie formy żeber sklepiennych. Około tego roku wymieniono również stolarkę drzwiową w otworze drzwiowym prowadzącym z zewnątrz do prezbiterium. Drzwi dębowe dwuskrzydłowe od strony wewnętrznej pokryte farbą olejną z litoponem, zarówno od zewnątrz jak i od wewnątrz wykończone czarną tłustą warstwą malarską. Posadzka z tego okresu wykonana jest z płyt kwadratowych z czerwonego piaskowca ułożonych po przekątnej w stosunku do osi wzdłużnej kościoła. W

niektórych kaplicach bocznych zachowała się starsza posadzka ceglana o formie kwadratów lub wieloboków. Do tej samej głównej fazy można przyporządkować wymurowanie nowego komina w zakrystii i wykonanie nowego tynkowania tamże. Ściany pomalowano na biało w dolnej partii wykonując lamperię z prostym ornamentalnym wzorem. Stropy pod zakrystią wykonano odcinkowe osadzone na żeliwnych profilach.

Siedem przedstawieniowych witraży okien górnej kondygnacji od strony południowej zostało ufundowanych w latach 1897-1815. Kościół był również od 1884 roku zaopatrzonej w instalację gazową, oświetleniową.

W 1927 roku powstał wystrój kaplicy ósmej licząc od południowego zachodu. W ramach upamiętnienia ofiar I wojny światowej wykonano w niej nową wyprawę tynkarską, wykonano polichromię w tonacji biało-czarno-czerwonej z zielonymi detalami, w sedille wprawiono płyty kamienne z nazwiskami ofiar, witraż w oknie został wykonany przez pracownię Linnemanna. Podniesiono nieco poziom posadzki, którą wykonano z płyt cementowych o formacie i kolorze nawiązującym do starszej posadzki.

Kościół zachowany jest obecnie w formie ruiny pozbawionej więźby dachowej i sklepienia nad korpusem nawowym i prezbiterium z obejściem oraz dobudówką północną. Stwierdzono pęknięcia konstrukcyjne w ścianie zachodniej kościoła jak również w obrębie ścian obwodowych prezbiterium. Najbardziej spektakularne zniszczenia są w kaplicach bocznych, gdzie brak jest niektórych filarów sedill, a mur znajdujący się powyżej obwisa. Z poszczególnych pęknięć wypadają cegły. Część wschodnia północnej dobudówki jest obecnie zrekonstruowana, podobnie jak więźba dachowa nad nią. Nie zachowało się wyposażenie drewniane kościoła. Posadzka zachowana jest w szczątkowej formie, głównie w kaplicach bocznych. Zachowały się również pozostałości schodów prowadzących z części pod emporą zachodnią do dalszej części korpusu. Wyprawa tynkarska wszystkich faz widoczna jest w formie niewielkich połaci tynku, w środkowej części kościoła zachowana w szczątkowej formie, głównie ostatnia faza chronologiczna. Najwięcej nawarstwień zachowanych jest w kaplicach bocznych. Zawilgocenie kościoła obecne jest do wysokości około 2 m od poziomu gruntu. Zaprawa murarska i cegły w tym pasie mają osłabioną spójność, stwierdzono również zawilgocenia jak i obecność mikroorganizmów (szczególnie glonów). Część zniszczeń strukturalnych spowodowana jest również obecnością różnego rodzaju bakterii. Najwięcej zniszczeń, szczególnie w miejscach poziomych lub o bardziej rozwiniętej fakturze, spowodowanych jest rozsadzaniem przez korzenie zielonej roślinności oraz działalność wody opadowej. Lico muru pokryte jest zabrudzeniami powierzchniowymi. Spoiwa szczątkowo zachowanych warstw malarskich są silnie zdegradowane przez mikroorganizmy, co powoduje osypywanie się pigmentów. Uzupełnienia muru wykonane po 1945 roku były wykonane

ze złej jakości materiałów budowlanych, co spowodowało powstawanie wykwitów solnych na oryginalnym murze poniżej uzupełnień oraz wykruszanie się i przebarwienia nowo wstawionych cegieł.

8. POSTULATY KONSERWATORSKIE, PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

1. Głównym założeniem rewitalizacji ruin fary gubińskiej powinno być zachowawcze potraktowanie zabytkowej substancji zakładające przeprowadzenie prac konserwatorskich, czyli takich, których efektem będzie zachowanie zabytkowej substancji w formie reliktu. Prace restauracyjne zakładające odtworzenie pierwotnych walorów ekspozycyjnych, powinny być ograniczone do minimum, przeprowadzone jedynie tam, gdzie są niezbędne dla prawidłowego odbioru estetycznego oraz powinny obejmować jak najmniejsze obszary.
2. Nowoczesne elementy dodane do zabytkowej substancji powinny stanowić tło i oprawę dla niej, nie zaś konkurować i zbyt mocno ingerować estetycznie w jej charakter. Zaleca się również, aby mimo swego nowoczesnego charakteru i sposobu wykonania, elementy te nawiązywały do historycznej formy (np. dach) lub w stopniu jak najmniejszym ją zakłócały (np. moduły w części zachodniej korpusu).
3. Wskazane jest, aby rozpoczęcie prac konserwatorskich-restauratorskich miało miejsce po zakończeniu prac budowlanych w obiekcie również dotyczących osuszania obiektu, co zapobiegnie ewentualnym niepotrzebnym zniszczeniom wykonanej pracy w obrębie konserwowanych obszarów oraz zniszczeniom wtórnym związanym z wysoleniami występującymi w zawilgoconych obszarach w trakcie procesu osuszania budynku. Wydaje się również zasadne, aby z pracami konserwatorskimi wstrzymać się do momentu wyparowania nadmiaru wody z gruntu pod kościołem oraz z samej struktury zabytku nasączonej systematycznie wodą opadową, po wykonaniu zadania. Zapewni to ustabilizowanie warunków klimatycznych wewnątrz budynku.
4. Dezynfekcja substancji zabytkowej musi być wykonana w ramach prac konserwatorskich-restauratorskich po zabezpieczeniu wnętrza nieruchomości przed zewnętrznymi warunkami atmosferycznymi środkami o szerokim spektrum działania (uwzględnione w programach prac konserwatorskich).
5. W obszarach zawilgoconych muru objętych jedynie pracami budowlanymi należy wykonać dezynfekcję gotowymi preparatami grzybo- i bakteriobójczymi o szerokim spektrum działania, firmy Remmers, Sto-ispo, Brescciani, Coverax lub tożsamymi.
6. Konieczne jest wzmocnienie pęknięć konstrukcyjnych w strukturze murów budynku w celu ustabilizowania jego statyki. Sposób wykonania wzmocnień oraz ich lokalizacja muszą zostać skonsultowane z wykonawcą badań konserwatorskich.
7. Ze względów konstrukcyjnych konieczne jest uzupełnienie fragmentów arkad wnek w murze kaplic w części północno-wschodniej ambitu.
8. W przestrzeni kościoła zaleca się usunięcie najnowszego tynku cementowo-wapiennego z początku XX wieku oraz nawarstwień tynkarskich wykonanych w XIX wieku za wyjątkiem dwóch kaplic trzecich (w części południowej i północnej), licząc od strony zachodniej. Pozostałe starsze nawarstwienia tynkarskie należy pozostawić w formie reliktyw. Należy również rozważyć pozostawienie nawarstwień tynkarskich z wszystkich faz chronologicznych na ścianie szczytowej zachodniej, jako dokument/ relikty kolejnych faz.
9. Pracom konserwatorskim-restauratorskim zakładającym znaczne przywrócenie walorów ekspozycyjnych należy poddać kaplicę boczną poświęconą poległym w trakcie I wojny światowej.
10. Należy rozważyć ponowne przemurowanie korony murów kaplic bocznych od strony elewacji, ponieważ obecnie istniejące powodują powstawanie białych wykwitów i wysoleń

w znajdującym się poniżej zabytkowym murze, ponadto stwierdzono, iż niektóre nowe cegły uzupełnień są mocno zerodowane w całej objętości (wysypują się).

11. Należy przywrócić oryginalny wygląd i pełne walory ekspozycyjne neogotyckiemu obramieniu tablicy pamiątkowej znajdującej się od strony elewacji na przyporze między czwartym i piątym przęsłem elewacji południowej.
12. Możliwe jest usunięcie niektórych wtórnych, historycznych elementów budynku (np. zamurowań otworów okiennych i drzwiowych, kominów w zakresie przemurowań z XIX i XX wieku, stropów z początku XX wieku) w celu przystosowania obiektu do wymagań nowoczesnego budynku użyteczności publicznej.
13. Zaleca się usunięcie zamurowań otworów okiennych kaplic bocznych oraz najmłodsze zamurowania otworów najstarszej empory znajdującej się nad pomieszczeniami zakrystii.
14. Szklenie okien kaplic bocznych można zrekonstruować na podstawie fotografii archiwalnych. Montaż nowych okien powinien przebiegać w tych samych miejscach, w których zamontowano oryginalne okna, przez kotwienie w murze. Dokładne ustalenie systemu mocowania i jego umiejscowienie należy uściślić po usunięciu wtórnego zamurowania otworów. Najbardziej właściwym wydaje się zastosowanie szklenia witrażowego w formie połączonych ze sobą romboidalnych szybek, z uwypukleniem wzoru krzyży przez zastosowanie zróżnicowania koloru szkieł układających się w ten wzór (otoczenie bezbarwne, krzyże w kolorze np. zielonym, żółtym, brązowym). Dopuszcza się również zastosowanie innych, nowoczesnych technik wykonania stolarki okiennej tego poziomu.
15. Wskazane jest uzupełnienie ostrołukowych otworów okiennych górnej kondygnacji o brakujące maswerkowe wypełnienia. Wskazana jest oryginalna, ceglana technika wykonania uzupełnień lub inna, zachowująca podstawowe założenia przedstawione w punkcie 2 niniejszych postulatów. Dopuszcza się również rezygnację z odtworzenia maswerków.
16. Dopuszcza się zamurowanie otworów okiennych w wieżyczce nad ścianą wschodnią prezbiterium w celu zabezpieczenia jej wnętrza przed warunkami atmosferycznymi, ptakami. Zamurowanie może być wykonane z pozostawieniem blend o estetycznie wykonanym wątku ceglany nawiązującym do lica zabytkowego muru.
17. Konieczne jest przywrócenie pierwotnego rozmiaru otworu drzwiowego w części północnej ambitu. Należy również rozważyć rekonstrukcję górnej części profilowanego obramienia tego otworu.
18. Zaleca się przywrócenie pierwotnego rozmiaru otworu drzwiowego prowadzącego do nawy bocznej, znajdującego się w ścianie północnej, w części zachodniej budynku. Zaleca się również pozostawienie zachowanej drewnianej nadpalonej belki nadproża.
19. Wskazane jest umiejscowienie dwuskrzydłowych drzwi ramowo-płycinowych pochodzących z II połowy XIX lub początku XX wieku, (przechowywanych obecnie w jednej z kaplic bocznych), w ich pierwotnej lokalizacji, w wejściu północnym do prezbiterium. W razie konieczności dopuszczalne jest przystosowanie skrzydeł drzwi do otwierania się na zewnątrz, ponieważ ich konstrukcja na styku obu skrzydeł to umożliwia. Ponadto w takim wypadku będzie konieczne nieznaczne poszerzenie otworu drzwiowego o szerokość felcu oraz niewielkie zmiany w przekroju belki śłemia. Obecnie szerokość felcu stanowi mur wykonany równoległe z opisywaną stolarką drzwiową. Możliwe jest również zastosowanie klamki antypanicznej.
20. Do prac budowlanych dotyczących bezpośrednio substancji zabytku zaleca się

zastosowanie zapraw przeznaczonych do obiektów zabytkowych o parametrach odpowiadających parametrom oryginalnej zaprawy lub też zastosowanie zaprawy cementowo-wapiennej o proporcji indywidualnie dobranej do oryginalnej zaprawy złożonej z dobrych jakościowo składników. Odejście od tej zasady możliwe jest tylko w obszarach, które mają spełniać określone parametry konstrukcyjne, np. konieczne do osadzenia nowych elementów konstrukcyjnych.

21. Zaleca się pozostawienie/ rekonstrukcję posadzki z czerwonego piaskowca pochodzącej najprawdopodobniej z lat 1842-1844 lub z czasu instalacji centralnego ogrzewania. Z ustaleń wynikających z prac badawczych przy zabytku wynika, że posadzka ta była usytuowana nieco wyżej w najdalszym przeszle zachodnim, pod organami (około 40 cm) w stosunku do poziomu posadzki na pozostałej powierzchni kościoła. Wydaje się również, że poziom posadzki w tej części obiektu był podniesiony w trakcie wykonania ogrzewania centralnego. Zabieg ten łączył się z nowym usytuowaniem wejść bocznych do kościoła właśnie w skrajnym przeszle zachodnim, gdzie zrównano poziom posadzki z poziomem nawierzchni na zewnątrz kościoła. Elementem łączącym oba poziomy posadzki były ceglane schody, których relikty w środkowej nawie zachowały się do dziś. Dodatkowym akcentem oddzielającym przestrzeń pod chórem zachodnim było przeszklenie widoczne na archiwalnej fotografii wnętrza. Poziomy posadzki odczytano na podstawie jej zachowanych fragmentów. Format poszczególnych płyt: ~29,5 x 29,5 cm przy samym ołtarzu głównym stwierdzono łukowate obramienie posadzki ceglanych płytkami o wymiarach 52 x 47-48 cm.
22. Posadzka powinna być zaprojektowana tak, aby umożliwić w przyszłości jej łatwy demontaż. Ułatwi to, przeprowadzenie ewentualnych prac archeologicznych oraz wykonanie ekspozycji podziemi, na przykład przez stworzenie dodatkowej przestrzeni dla zwiedzających pod posadzką.
23. Jednym z najlepszych rozwiązań dla zabytku wydaje się być położenie posadzki bezpośrednio na sypkim niezwiązany podłożu.
24. Wszelkiego rodzaju instalacje powinny być maksymalnie ukryte i poprowadzone, ingerując w możliwie minimalnym stopniu w zabytkową strukturę.
25. Elementy infrastruktury technicznej (ogrzewanie, wentylacja, zasilanie) powinny być umieszczone w osobnym, zamkniętym miejscu. Najlepszym do tego celu pomieszczeniem wydaje się być piwnica pod dobudówką od strony północnej, która ma stosunkowo współczesny charakter (jej odcinkowe sklepienie pochodzi z początku XX wieku).
26. Odprowadzenie wody opadowej z dachu zaleca się przeprowadzić w rurach spustowych na elewacji lub we wnętrzu kościoła, przy czym bardziej wskazana jest pierwsza opcja ze względu na mniejsze ryzyko zalania wnętrza wodą opadową w przypadku zatkania lub wtórnych ujawnionych nieszczelności systemu oraz ze względu na nieprzewidziane efekty akustyczne. W przypadku stwierdzenia rażącego braku estetyki systemu odprowadzenia wody opadowej rurami spustowymi prowadzonymi na zewnątrz elewacji dopuszcza się niewielkie wcięcia w mur zabytkowy w celu częściowego ukrycia instalacji, w miejscach najmniej rażących (załamaniach muru). Obszary wcięć konieczne należy zaimpregnować i dokonać hydrofobizacji, ponieważ nacinając mur niszczy się naturalną szkliwną warstwę ochronną zarówno cegieł jak i zaprawy w fugowaniu.
27. Konieczne jest ograniczenie prac ziemnych do minimum oraz poprzedzenie ich pracami archeologicznymi w obrębie i na głębokość planowanych wykopów.
28. W trakcie prac remontowo-budowlanych konieczny jest nadzór dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki w dziedzinie konserwacji kamienia i detalu architektonicznego

oraz malarstwa i rzeźby polichromowanej.

29. Należy rozważyć przywrócenie zadaszeń nad kaplicami bocznymi lub pozostawienie ceglano wykończenia z zapewnieniem odpowiednich spadków. Powierzchnię cegieł w tych obszarach należy jednak poddać hydrofobizacji (uwzględniono w programie prac konserwatorskich).
30. Część rekonstruowana północnej dobudówki w trakcie prac konserwatorskich przy elewacji powinna być dopasowana stylistycznie do zachowanej zabytkowej części przez wykonanie odpowiedniej fugi, podbarwieniu cegieł (uwzględniono w programie prac konserwatorskich).
31. Konieczne jest ocenienie ukształtowania terenu wokół zabytku w celu wyeliminowania wszelkich, nawet niewielkich obniżen terenu, w których może gromadzić się woda opadowa, a w konsekwencji wsiąkać w grunt i powodować zawilgocenie budynku. Ponadto w powyższym celu należy zapewnić łagodne spadki nawierzchni od budynku. Jednocześnie należy wyeliminować wszelkie szczelne nawierzchnie w bezpośrednim sąsiedztwie budynku uniemożliwiające swobodne „oddychanie” gruntu.
32. W trakcie oględzin zabytku stwierdzono objawy zawilgocenia i zasolenia murów obwodowych spowodowane głównie przez różnicę poziomów posadzki wewnątrz obiektu i na zewnątrz (wyżej o około 40 cm). Stan ten wymusza zapewnienie prawidłowej przepuszczalności gruntu i „wentylacji” zabytkowych murów zarówno wewnątrz jak i przede wszystkim na zewnątrz budynku. Zaleca się zastosowanie drenażu z wykonaniem wykopu dookoła budynku i wypełnieniem go przepuszczalnym materiałem (grysem, żwirem o dużej gradacji). Dopuszczalne jest również wykonanie izolacji pionowej.
33. Konieczne jest zapewnienie we wnętrzu obiektu odpowiedniej przestrzeni wystawowej oraz magazynowej dla zachowanych relikwów (elementów ceramicznych, kamiennych i innych) znalezionych w trakcie dotychczas przeprowadzonych prac wykopaliskowych i porządkowych. W tym celu można wykorzystać kaplice boczne (na przykład przez umieszczenie eksponatów w gablotach wolno stojących lub zlokalizowanych w sedillach i węgach) lub/ i przeznaczyć na ekspozycję osobne pomieszczenie. Pomieszczenia magazynowe powinny mieć zapewniony odpowiedni klimat: wilgotność względna powietrza nie przekraczająca 60%, jak najmniejsze dobowe wahania wilgotności powietrza i temperatury, odpowiednia wentylacja pomieszczenia. Wymienione warunki klimatyczne są niezbędne w przypadku przechowywania ceramicznego materiału zabytkowego zakażonego mikroorganizmami i zasolonego.
34. W przestrzeni obiektu należy wyeksponować zachowane tablice epitafijne. Proponuje się umieszczenie ich na filarach, na ścianie dawnej zakrystii, w kaplicach na większych płaszczyznach ścian. Sugestią dla przyporządkowania miejsc konkretnym nagrobkom/ płytom epitafijnym powinny być materiały źródłowe w postaci artykułów opublikowanych w „Gubener Wochenblatt” z 16 września i 28 października oraz „Gubener Zeitung” z 12 i 18 lipca 1896, opisujące na podstawie starszych dokumentów usytuowanie poszczególnych płyt.
35. Program prac dla każdej z tablic epitafijnych powinien zostać sporządzony indywidualnie przez dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki o specjalizacji: konserwacja-restauracja rzeźby kamiennej i detalu architektonicznego.
36. W budynku konieczne jest uwzględnienie tablic, multimedialnych paneli lub innych narzędzi o charakterze edukacyjnym mających na celu wskazanie kolejnych przebudów i zmian w obiekcie, który w swoim charakterze szczególnie skłania ku tego typu działaniom.
37. Należy rozważyć rezygnację z rekonstrukcji sklepienia i tynkowania wnętrza w obszarze

dawnej zakrystii i najstarszej emporii nad nią, czyli zachowanie również tej przestrzeni w formie trwałej ruiny. Dopuszcza się również rekonstrukcję sklepień w przypadku konieczności stworzenia mniejszych pomieszczeń użytkowych.

38. Wskazane jest zminimalizowanie we wnętrzu efektu kratownicy, który może wystąpić w słoneczne dni, kiedy elementy konstrukcyjne dachu będą rzucały cień na przestrzeń kościoła.
39. W ramach działań społecznych, na przykład warsztatów budowlanych lub konserwatorskich, zaleca się zadołowanie większej ilości wapna, które w przyszłości okaże się niezbędne przy pracach budowlano-konserwatorskich w obiekcie.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH – ELEWACJA RUIN FARY GUBIŃSKIEJ

1. Wykonanie dokumentacji stanu obiektu przed, w trakcie i po przeprowadzeniu prac konserwatorskich.
2. Oczyszczenie muru z roślin i ptasich zanieczyszczeń.
3. Usunięcie wtórnych zapraw tynkarskich i murarskich o zbyt dużej sile wiązania, nie współmiernej do spójności oryginalnych partii muru. (Z powyższych działań należy wyłączyć obszary stanowiące świadome wzmocnienie konstrukcyjne dla zabytku.)
4. Usunięcie wtórnych zapraw o zbyt dużej sile wiązania, nie współmiernej do spójności oryginalnych, partii muru.
5. Dezynfekcja muru w celu trwałego zabezpieczenia budowli przez wpływem działalności mikroorganizmów. Proponowane jest użycie środków sprawdzonych w pracach konserwatorskich, (środki firm Remmers, Brescciani, Coverax, Sto-ispo lub tożsame).
6. Usunięcie silnie zdegradowanych cegieł („wysypujących się”) i zastąpienie ich nowymi cegłami lub odzyskanymi w trakcie prac archeologicznych lub porządkowych, dobrze zachowanymi, o formacie odpowiadającym cegłom w uzupełnianym fragmencie muru. Do wmurowania nowych cegieł konieczna jest odpowiednia zaprawa, jak w punkcie 6 niniejszego programu. Starszy, wtórnie wykorzystywany materiał budowlany musi zostać odsolony, np. przez kąpiel w wodzie demineralizowanej wzbogaconej o środek dezynfekujący. Dokładna metoda odsalania ustalona zostanie w ramach nadzoru konserwatora dzieł sztuki.
7. Przemurowanie luźnych elementów ceglanych z zastosowaniem dobrej jakościowo zaprawy murarskiej o sile wiązania nieco mniejszej niż spójność oryginalnego materiału budowlanego. W ramach tego zabiegu szczególną uwagę należy poświęcić zachowanym reliktom sklepień oraz obszarom nad południowymi i południowo-wschodnimi kaplicami bocznymi, gdzie zachowały się fragmenty posadzki będącej częścią empor. Wskazane jest zastosowanie gotowych zapraw przeznaczonych do stosowania w zabytkach (firmy Remmers, Sto-ispo lub tożsamy). Dopuszczalne jest zastosowanie zaprawy wykonanej na miejscu z dobrych jakościowo materiałów budowlanych.
8. Wzmocnienie osłabionych cegieł oraz zapraw (fug i reliktyw tynku w blendach) poprzez nasycenie ich preparatami zawierającymi związki krzemooorganiczne, nadającymi powierzchni charakter hydrofilny (KSE 300 lub KSE 100 firmy Remmers). W trakcie wykonywania zabiegu wymagane jest ściśle przestrzeganie zaleceń określonych w specyfikacji produktu.
9. Oczyszczanie lica cegieł. Zabieg musi być poprzedzony wykonaniem szeregu prób w celu ustalenia prawidłowej i efektywnej metody oczyszczania spełniającej podstawową zasadę

nieuszkodzenia (najmniejszego uszkodzenia) substancji zabytkowej. Wskazane jest, aby ocenę skuteczności zabiegu oraz wybór metody podjąć komisyjnie przy udziale dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki, specjalisty w dziedzinie konserwacji kamienia, elementów i detali architektonicznych. Poniżej przedstawiono możliwe metody oczyszczania:

- oczyszczanie przy wykorzystaniu pary wodnej, wspomaganie oczyszczania środkami powierzchniowo czynnymi, środkami rozpuszczającymi (spulchniającymi) nawarstwienia,
- metoda hydrodynamiczna z wykorzystaniem urządzeń czyszczących wodą pod ciśnieniem, posiadających regulację przepływu wody oraz zmiany kształtu strumienia,
- czyszczenie wodą zimną, wodą ciepłą, wspomaganie oczyszczania środkami powierzchniowo czynnymi, środkami rozpuszczającymi (spulchniającymi) nawarstwienia,
- metoda strumieniowo-ścierna z wykorzystaniem urządzeń czyszczących parą wodną i ścierniwem z możliwością regulacji przepływu powietrza oraz strumienia ścierniwa, dobór ścierniwa pod kątem jego twardości.

Uwaga! W trakcie zabiegu należy przewidzieć doczyszczanie punktowe (np. wytwornicą pary), czyszczenie mechanicznie szczególnie zabrudzonych i trudno usuwalnych nawarstwień.

10. Odsolenie zasolonych partii muru, szczególnie sklepień w kaplicach bocznych, przez wykonanie okładów z pulpy celulozowej nasączonej wodą destylowaną z domieszką substancji biobójczej, jak w punkcie 5)

11. Uzupełnianie ubytków w cegle. Do uzupełnienia ubytków w ceglach jak i spoin należy zastosować zaprawy jak najbardziej zbliżone właściwościami fizyko-mechanicznymi do uzupełnianego materiału:

- muszą mieć zbliżoną lub lepszą zdolność transportu wody niż materiał uzupełniany
- zbliżone właściwości mechaniczne do materiału uzupełnianego,
- zbliżony współczynnik rozszerzalności cieplnej do materiału uzupełnianego,
- powinny pozwalać na uzyskanie wypełnienia zbliżonego kolorystycznie i fakturalnie do uzupełnianego fragmentu.

Wskazane jest zastosowanie gotowych zapraw do uzupełniania ubytków w ceglach (np. firmy Remmers lub tożsame)

12. Uzupełnienie ubytków fugi. Do fugowania zaleca się stosowanie barwionych w masie zapraw sporządzonych na bazie spoiwa trasowego, np.: TKF TrassFuge (firma Hufgard Optolith) lub tożsamych.

Uwaga! Prace obejmujące konserwację lica muru dotyczą również obszarów przeznaczonych do tynkowania (prostokątne blendy pod koroną muru).

13. Scalenie kolorystyczne w przypadku rażących rozbieżności kolorystycznych poszczególnych elementów lica muru poprzez miejscowe naniesienie odpowiednio przygotowanych farb (szczególnie częściowej rekonstrukcji północnej dobudówki). Do scalania proponuje się wykorzystanie farb na spoiwie krzemianowym (np. produkty firmy Keim lub tożsame, przeznaczone do obiektów zabytkowych).

14. Hydrofobizacja ceglaneanego lica w przypadku dużego stopnia nasiąkliwości cegły, szczególnie w partiach narażonych na osiadanie i dłuższe utrzymywanie się wody (parapety, gzymsy, występy muru, daszki pulpitem) preparatami firmy Remmers, Sto-ispo lub tożsamymi, przeznaczonymi do obiektów zabytkowych.

15. Wykonanie dokumentacji powykonawczej uwzględniającej przebieg wykonanych prac i ich problematykę.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH – MUR CEGLANY ORAZ RELIKTY TYNKU WE WNĘTRZU KORPUSU FARY GUBIŃSKIEJ

1. Wykonanie dokumentacji stanu obiektu przed, w trakcie i po przeprowadzeniu prac konserwatorskich.
2. Oczyszczenie muru z roślin i ptasich zanieczyszczeń. W przypadku, gdy nie uda się całkowicie wyciągnąć korzeni większych roślin, konieczne należy zastosować trucie pozostawionych fragmentów odpowiednim środkiem do likwidacji roślin.
3. Usunięcie wtórnych nawarstwień tynkarskich i malarskich z zachowanych szesnastowiecznych i dziewiętnastowiecznych reliktyw tynku oraz z oryginalnego muru. Zabieg ten należy przeprowadzić mechanicznie za pomocą opukiwania odpowiednio dobranymi narzędziami. Doczyszczanie należy przeprowadzić również mechanicznie skalpelami, pędzlami i włóknem szklanym. Konieczne jest pozostawienie obszaru ze wszystkimi nawarstwieniami jako świadka historii obiektu. Do tego celu proponuje się przeznaczyć ścianę szczytową, zachodnią.
4. Przemurowanie luźnych elementów ceglanych z zastosowaniem dobrej jakościowo zaprawy murarskiej o sile wiązania nieco mniejszej niż spójność oryginalnego materiału budowlanego. Wskazane jest zastosowanie gotowych zapraw przeznaczonych do stosowania w zabytkach (firmy Remmers, Sto-ispo lub tożsamy). Dopuszczalne jest zastosowanie zaprawy wykonanej na miejscu z dobrych jakościowo materiałów budowlanych.
5. Usunięcie silnie zdegradowanych cegieł („wysypujących się”) i zastąpienie ich nowymi cegłami lub odzyskanymi w trakcie prac archeologicznych lub porządkowych, dobrze zachowanymi, o formacie odpowiadającym cegłom w uzupełnianym fragmencie muru. Do wmurowania nowych cegieł konieczna jest odpowiednia zaprawa, jak w punkcie 8 niniejszego programu. Starszy, wtórnie wykorzystywany materiał budowlany musi zostać odsolony, np. przez kąpiel w wodzie demineralizowanej wzbogaconej o środek dezynfekujący. Dokładna metoda odsalania ustalona zostanie w ramach nadzoru konserwatora dzieł sztuki.
6. Dezynfekcja lica ścian w celu trwałego zabezpieczenia budowli przez wpływem działalności mikroorganizmów. Proponowane jest użycie środków sprawdzonych w pracach konserwatorskich, (środki firm Remmers, Sto-ispo, Brescciani, Coverax, lub tożsame, stosowane w obiektach zabytkowych).
7. Podklejenie fragmentów zachowanego zabytkowego tynku zaprawą iniekcijną mineralną przeznaczoną do obiektów zabytkowych na przykład firmy Ledan. W przypadku cienkich odspojień o utrudnionej penetracji proponuje się wprowadzenie dyspersji żywicy akrylowej przeznaczonej do obiektów zabytkowych lub żywicy akrylowej (jak wyżej) zmodyfikowanej domieszką wypełniacza – kredy.
8. Wykonanie opasek ochronnych okalających relikty tynku z zaprawy jak w punkcie poniżej.
9. Uzupełnienie ubytków warstwy tynkarskiej w obrębie zachowanych reliktyw z zachowaniem charakterystycznej faktury tynku. Do uzupełnienia należy wykorzystać zaprawę wapienno-piaskową zmieszaną z 1 części spoiwa (dobrego jakościowo wapna dołowanego minimum 10 lat) i 3 części wypełniacza (piasku o charakterze podobnym jak wypełniacz zastosowany oryginalnie) lub gotowej zaprawy przeznaczonej do obiektów zabytkowych. Wskazane może być użycie zaprawy Historickalkspatzenmörtel (Remmers).
10. Wzmocnienie osłabionych cegieł oraz zapraw poprzez nasycenie ich preparatami zawierającymi związki krzemorganiczne, nadającymi powierzchni charakter hydrofilny (np. KSE 300 lub KSE 100 firmy Remmers). W trakcie wykonywania zabiegu wymagane jest ściśle przestrzeganie zaleceń określonych w specyfikacji produktu.

11. Oczyszczanie lica cegieł. Zabieg musi być poprzedzony wykonaniem szeregu prób w celu ustalenia prawidłowej i efektywnej metody oczyszczania spełniającej podstawową zasadę **nieuszkodzenia (najmniejszego szkodenia) substancji zabytkowej**. Wskazane jest, aby ocenę skuteczności zabiegu oraz wybór metody podjąć komisyjnie przy udziale dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki, specjalisty w dziedzinie konserwacji kamienia, elementów i detali architektonicznych. Poniżej przedstawiono możliwe metody oczyszczania:

- oczyszczanie przy wykorzystaniu pary wodnej, wspomaganie oczyszczania środkami powierzchniowo czynnymi, środkami rozpuszczającymi (spulchniającymi) nawarstwienia,
- metoda hydrodynamiczna z wykorzystaniem urządzeń czyszczących wodą pod ciśnieniem, posiadających regulację przepływu wody oraz zmiany kształtu strumienia,
- czyszczenie wodą zimną, wodą ciepłą, wspomaganie oczyszczania środkami powierzchniowo czynnymi, środkami rozpuszczającymi (spulchniającymi) nawarstwienia,
- metoda strumieniowo-ścierna z wykorzystaniem urządzeń czyszczących parą wodną i ścierniwem z możliwością regulacji przepływu powietrza oraz strumienia ścierniwa, dobór ścierniwa pod kątem jego twardości.

Uwaga! W trakcie zabiegu należy przewidzieć doczyszczanie punktowe (np. wytwornicą pary), czyszczenie mechanicznie szczególnie zabrudzonych i trudno usuwalnych nawarstwień.

12. Przeprowadzenie konserwacji pozostałości elementów drewnianych przez dezynfekcję preparatami o szerokim odkażającym spektrum działania przeznaczonymi do zabiegów konserwatorskich, (np. typu Preventol) oczyszczenie z zabrudzeń powierzchniowych mechanicznie i chemicznie za pomocą szarego mydła i wody destylowanej oraz impregnację przez wielokrotne pędzlowanie roztworem żywicy akrylowej w toluenie lub ksylenie (wskazane zastosowanie Paraloidu B72). Dobór stężenia roztworu musi odbyć się pod nadzorem dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki. W przypadku niektórych elementów, jak na przykład fragmentów belek stanowiących część konstrukcji empor, osadzonych częściowo pod posadzką nad kaplicami ściany południowej, możliwy jest ich demontaż w trakcie przekładania obluzowanych kafli posadzki i przeprowadzenie zabiegów poza obiektem. Wówczas wskazana jest impregnacja w wyżej wskazanym roztworze przez pełne zanurzenie (kąpiel).

16. Uzupelnianie ubytków w cegle. Do uzupełnienia ubytków w ceglach jak i spoinach należy zastosować zaprawy jak najbardziej zbliżone właściwościami fizyko-mechanicznymi do uzupełnianego materiału:

- muszą mieć zbliżoną lub lepszą zdolność transportu wody niż materiał uzupełniany
- zbliżone właściwości mechaniczne do materiału uzupełnianego,
- zbliżony współczynnik rozszerzalności cieplnej do materiału uzupełnianego,
- powinny pozwalać na uzyskanie wypełnienia zbliżonego kolorystycznie i fakturalnie do uzupełnianego fragmentu.

Wskazane jest zastosowanie gotowych zapraw do uzupełniania ubytków w ceglach (np. firmy Remmers lub tożsame)

17. Uzupelnienie ubytków fugi. Do fugowania zaleca się stosowanie barwionych w masie zapraw sporządzonych na bazie spoiwa trasowego, np.: TKF TrassFuge (firma Hufgard Optolith) lub tożsame przeznaczone do obiektów zabytkowych.

18. Scalenie kolorystyczne w przypadku rażącej rozbieżności kolorystycznych poszczególnych elementów lica poprzez miejscowe naniesienie odpowiednio przygotowanych farb. Do scalania proponuje się wykorzystanie farb na spoiwie krzemianowym (np. produkty firmy Keim lub tożsame przeznaczone do obiektów zabytkowych).

19. Hydrofobizacja ceglanego lica w przypadku dużego stopnia nasiąkliwości cegły, szczególnie w partiach narażonych na osiadanie i dłuższe utrzymywanie się wody (parapety, gzymsy, występy muru, posadzka nad kaplicami południowymi i południowo-wschodnimi).

20. Wykonanie dokumentacji powykonawczej uwzględniającej przebieg wykonanych prac i ich problematykę.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH – POLICHROMIE W WYBRANYCH KAPLICACH BOCZNYCH FARY GUBIŃSKIEJ (TRZECIEJ I ÓSMEJ OD POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ STRONY)

1. Wykonanie dokumentacji stanu obiektu przed, w trakcie i po przeprowadzeniu prac konserwatorskich.
2. Usunięcie wtórnych nawarstwień tynkarskich i malarskich mechanicznie oraz chemicznie (w kaplicy nr 3 od strony południowo-zachodniej).
3. Dezynfekcja malowidła, tynku i odkrytego lica muru substancją biobójczą (na przykład Preventol lub tożsamą przeznaczoną do stosowania w konserwacji polichromii) przez natrysk.
4. Podklejenie spęcherzeń tynku zaprawą iniekcyjną mineralną przeznaczoną do obiektów zabytkowych na przykład firmy Ledan. W przypadku cienkich odspojień o utrudnionej penetracji proponuje się wprowadzenie dyspersji żywicy akrylowej lub żywicy akrylowej zmodyfikowanej domieszką wypełniacza – kredy.
5. Doczyszczanie warstwy malarskiej za pomocą odpowiednio dobranych pędzli i włókna szklanego.
6. Odsolenie zasolonych obszarów tynku i muru przez wykonanie okładów z ligniny lub pulpy celulozowej nasączonej wodą destylowaną.
7. Odpylenie powierzchni malowideł, pobiały i muru przez rolowanie ligniną zwilżoną wodą destylowaną.
8. Wzmocnienie strukturalne murowanego (w razie złego stanu zachowania) i tynkarskiego podłoża poprzez nasączenie jej preparatem na bazie krzemionki organicznej (na przykład firmy Remmers, KSE 300, lub KSE 100).
9. Wzmocnienie strukturalne warstwy malarskiej spoiwem na bazie szkła wodnego na przykład preparatem Fixativ (Kremer) lub tożsamym, przeznaczonym do obiektów zabytkowych. Preparat należy używać ściśle zgodnie z kartą specyfikacyjną. Przed szerszym zastosowaniem należy wykonać próby stężenia oraz testy na powstawanie zabeleń w związku z występowaniem zasolenia w obiekcie.
10. Uzupelnienie zaprawy murarskiej. Do uzupełnienia należy wykorzystać zaprawę wapienno-piaskową o proporcji 1:3 z wapna dołowanego minimum 5-letniego oraz płukanego piasku o odpowiednio dobranej gradacji ziarna. Możliwe jest również zastosowanie gotowej zaprawy przeznaczonej do stosowania w obiektach zabytkowych firmy Remmers, Sto-ispo, lub tożsamej.
11. (Dla kaplicy poświęconej ofiarom I wojny światowej). Uzupelnienie warstwy tynkarskiej z zachowaniem charakterystycznej faktury tynku. Do uzupełnienia należy wykorzystać zaprawę wapienno-piaskową zmieszaną z 1 części spoiwa (dobrego jakościowo wapna dołowanego minimum 5 lat) i 3 części wypełniacza (płukanego piasku o charakterze podobnym jak wypełniacz zastosowany oryginalnie) lub gotowej zaprawy przeznaczonej do obiektów zabytkowych. Wskazane może być użycie zaprawy Historickalkspatzenmörtel (Remmers). W przypadku, gdy podłoże ceglane jest zawilgocone i zasolone konieczne jest użycie systemu tynków renowacyjnych z certyfikatem WTA.

(Dla kaplicy nr trzy, pd południowo-zachodniego narożnika) Wykonanie opasek ochronnych okalających relikty tynku z zaprawy jak poniżej.

12. Uzupelnienie warstwy pobiały/ białego podmalowania oraz jego rekonstrukcja w partiach szczególnie źle zachowanych. W celu polepszenia właściwości malarskich pobiały możliwe jest zmodyfikowanie jej niewielką domieszką dyspersji akrylowej, przeznaczonej do stosowania w obiektach zabytkowych.
13. Uzupelnienie warstwy malarskiej metodą graficzną farbami na spoiwie PAV, Paraloid B 82 lub na bazie dyspersji akrylowej (na przykład Primal AC 33). Konieczne jest dodanie do spoiwa farby substancji biobójczej (Preventol). Farba przeznaczona do uzupełnień musi mieć zbliżone właściwości wizualne do oryginału i zawierać pigmenty odporne na działanie promieni UV.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH – RESTAURATORSKICH, DRZWI WEJŚCIOWE DO PREZBITERIUM OD STRONY PÓŁNOCNEJ ORAZ ŚLEMIEŃ NAD DRZWIAMI

1. Wykonanie dokumentacji stanu obiektu przed, w trakcie i po przeprowadzeniu prac konserwatorskich.
2. Demontaż ślemienia.
3. Transport do pracowni konserwatorskiej.
4. Usunięcie nawarstwień malarskich chemicznie i mechanicznie kompresami z odpowiednio dobranych mieszanin rozpuszczalników lub gotową pastą do usuwania powłok malarskich/lakierniczych. Dopuszczalne jest również działanie gorącym powietrzem o odpowiednio dobranej temperaturze.
5. Demontaż zamka drzwi.
6. W przypadku decyzji o zmianie kierunku otwierania się drzwi, zmiana strony montażu zamka.
7. W przypadku decyzji o zmianie kierunku otwierania się drzwi, zmiana umiejscowienia felcu przez odcięcie fragmentu drewna odpowiadającemu jego grubości i zamocowaniu go w odpowiednim miejscu. Mocowanie musi być mechanicznie wytrzymałe, wykonane na kołki drewniane wzmacnione spoiną z kleju na bazie żywicy akrylowej, przeznaczonego do obiektów zabytkowych.
8. W przypadku decyzji o zmianie kierunku otwierania się drzwi konieczne jest poszerzenie otworu drzwiowego przez wykucie muru na szerokość felcu.
9. Uzupełnienie brakującego elementu metalowego w belce ślemienia – gniazda zawiasu skrzydła drzwiowego.
10. Uzupełnienie ewentualnie stwierdzonych mniejszych, ale mających konstrukcyjny charakter ubytków kitem chemoutwardzalnym Araldite. Uzupełnienie musi być wykonane w granicach ubytku i fakturą naśladować oryginalną powierzchnię. Wskazane jest pozostawienie otworów po kulach z broni palnej (świadcstwo działań wojennych w lutym 1945 roku)
11. Uzupełnienie niewielkich ubytków dobrym jakościowo kitem wodorozcieńczalnym do drewna. Uzupełnienie musi być wykonane w granicach ubytku i fakturą naśladować oryginalną powierzchnię.
12. Zabezpieczenie elementów żelaznych/ stalowych roztworem alkoholowym taniny.
13. Pokrycie elementów żelaznych/ stalowych narażonych na intensywne użytkowanie cienką warstwą lakieru chemoutwardzalnego, tak aby nie zatracić naturalnego, satynowego połysku metalu.
14. Rekonstrukcja kolorystyki stolarki z zastosowaniem farb rozpuszczalnikowych na bazie żywicy syntetycznej o dużej wytrzymałości przy intensywnej eksploatacji. Wskazane jest wykonanie prób kolorystycznych przed rekonstrukcją w celu ustalenia, czy oryginalny kolor estetycznie będzie prawidłowy dla całego obiektu.
15. Montaż klamki antypanicznej.
16. Transport elementów z pracowni.
17. Montaż elementów w ościeżach.
18. Sporządzenie dokumentacji opisowej i fotograficznej przebiegu prac konserwatorskich.

9. SPIS ELEMENTÓW DOKUMENTACJI

9.1. DOKUMENTACJA OPISOWA 44 stron

9.2. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA 121 fotografii, ilustracje do opracowania historii obiektu: 53

9.3. DOKUMENTY brak

9.4. DOKUMENTACJA BADAŃ SPECJALISTYCZNYCH

mgr M. Błażejowski, *Dokumentacja badań mikrochemicznych i mikroskopowych wybranych warstw malarskich*

mgr W. Bartz, *Dokumentacja badań petrograficznych wybranych elementów budulca i zapraw*

9.5. DOKUMENTACJA RYSUNKOWA 53 ilustracje